

Fütûhât-ı Feriduniyye'nin Kaynak Değeri Üzerine Bir İnceleme

Gülay Çınar¹

¹Doç. Dr.

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

gkaradağ@aku.edu.tr

Gönderim Tarihi/Received:

03.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted:

23.09.2021

Alan Editörü/Field Editor:

D. Çavdar

Öz

Fütûhât-ı Feriduniyye 1022/1613-1614 yılında yazılması kararlaştırılan bir Safevî kroniğidir. Ayrıca Türkmenlerin tarihi vesikası olarak da değerlendirilebilir. Zira eser 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Deşt-i Gürgen Türkmenlerinin tarihine ışık tutmaktadır. Müellif Muhammed Tahir'in Bistam Türkmenlerinden olması da bu iddiamızı kuvvetlendirmektedir. Bistamî, eserinde Şah Abbas'ın 1015/1606-1607 yılında Esterâbâd'a (Gürgen) Emirü'l-Umera olarak tayin ettiği Feridun Han'ın hayat hikâyesine ve Türkmenler üzerine gerçekleştirdiği fetihlere yer vermiştir. Bu nedenle eser hem biyografi hem de mahalli tarih türüne örnek teşkil etmektedir. Bu araştırmanın amacı ilk olarak Esterabâd valisi Feridun Han-ı Çerkes'in biyografisine ilişkin bilgiler paylaşmaktır. Ayrıca kronikte geçen yer adlarından istifade edilerek Türkmen yurduna dair dikkat çekici detayları ön plana çıkarmaktır. Böylece Türkmenlerin tarihi coğrafyasına ilişkin önemli tespitlerde bulunmaktadır. Müellifin Safevî bölgesel yönetimiyle Türkmenler arasındaki münasebetlere ilişkin aktarımlarında resmi tarihçi hüviyetinin ağır bastığı görülmüştür. Görev sorumluluğuyla sarf ettiği öznel ifadeler merkezi yönetimin Sayın Hanîlere bakışını açık etmiştir. Sonuç itibarıyla 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Safevî İran'ın kuzeydoğu bölgesindeki hâkimiyet sahasının Sayın Hanî Türkmenlerinin yerleşim alanlarını kapsadığı anlaşılmıştır. Bu sahanın kuzeyde Deşt-i Kıpçak'ın bir bölümü, güneyde Bistam ve Damgan, doğuda Bocrud, Kuçan ve Deregez batıda ise Hazar Denizi ve Mazenderan'ın doğusunu içine aldığı söylenebilir. Mevcut sınırlar dâhilinde Sayın Hanîlerin Safevî hükûmetince isyankâr olarak algılandığı ve tabiiyet altına alınmak üzere politika güdüldüğü anlaşılmıştır. Türkmenlerin karşı direnişleri ve dâhil oldukları savaşlar özellikle Esterâbâd şehri ve çevresinde büyük zayıyata ve yıkıma sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Safevîler, Sayınhanî Türkmenleri, Gürgen, Esterâbâd.

A Study on the Resource Value of the Futuhat-I Fariduniyye

Abstract

Futuhat-i Fariduniyye, the writing of which was decided upon in 1022/1613-1614, is one of chronicles the history of the Safavids. Besides it can be interpreted also as a historical text of the Sayinkhani Turkmens in that it sheds light on the history of the Turkmens that resided in Dasht-i Gorgan. The fact that the author, Muhammed Tahir, was one of the Bastam Turkmens fortifies this claim. Bastami mentioned the biography of Faridun Khan, who was appointed as Amir al Umera to Astarabad by Shah Abbas, and his campaigns against the Sayinkhani Turkmens. Futuhat-i Fariduniyye is thus an excellent example of both a biography and a native history. The aim of this research is primarily to explain the biography of Faridun Khan-i Cherkess (Circassian), and then to underline the locations and more remarkable details of the lands of the Sayinkhani Turkmens mentioned in the chronicle. The study thus makes important contributions to the recording of the historical geography of the Turkmens. The status of the author as an official historian is clearly apparent from his statements related to the Safavid regional government and the Sayinkhani Turkmens. The subjective statements made with his task responsibility reveal the approach of the Safavid central government about Sayinkhani Turkmens. As a result, it can be said that the dominance of the Safavids in the north-eastern region of Iran covered also the settlements of the Sayinkhani Turkmens in the first quarter of the 17th century. This area included part of the Dasht-i Qipchak in the north, Bastam and Damghan in the south, Bojnurd, Kuchan (Quchan) and Daregaz (Dargaz) in the east, and the Caspian Sea and eastern Mazandaran in the west. It can be understood that the Sayinkhani Turkmens were perceived as rebellious by the Safavid government, who applied a subordination policy to the Turkmens. The resistance of the Sayinkhani Turkmens to Safavid authority and the wars between them led to significant casualties and destruction, especially in Astarabad and its periphery.

Keywords: Safavids, Sayinkhani Turkmens, Gorgan, Astarabad

GİRİŞ

Safevî Devleti 1501 yılında Anadolu ve İran Türkmenlerinin desteğiyle kurulmuş bir Türk devletidir. Safevîleri batısındaki Osmanlılardan ve doğusundaki Özbeklerden ayıran en önemli özelliği kuruluşu itibariyle Şia mezhebini resmi din olarak kabul etmeleridir. Bu farklılık Safevîlerin komşularıyla ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş, devletleri birbirine rakip ve düşman pozisyonlara sürüklemiştir. Safevî hanedanlığı siyasi ve askeri gücünü arttırmak için Anadolu Türkmenlerini kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Aynı zamanda İran topraklarında yaşayan Sünni Müslüman halkı baskı altında tutarak ve mezhep değişikliğine mecbur bırakarak ülke içindeki birlik ve beraberliği güçlendirmeye çalışmıştır.

Safevî İran'ın Sünni Türkmen nüfusunun önemli bir kesimini Hazar'ın doğusundaki Sayın Hanî Türkmenleri oluşturmaktadır. Bu Türkmenler esasında Üst Yurt, Mankışlak ve Harezmi bölgesi sakinleriyken Şah Tahmasb zamanında Etek Nehri'ni geçerek güneyindeki bozkır coğrafyaya ve Gürgen Nehri'nin kuzeyindeki ovalara yerleşmişlerdir. Bu bölgenin yemyeşil ovalarında kalabalık hayvan sürülerini otlatırken tarımsal faaliyetler de yürütmüşlerdir. Şah Tahmasb, Esterâbâd valiliğinde görevlendirdiği Kızılbaş Beyleri aracılığıyla Sayın Hanîler'den vergi toplamaya başlamıştır. Şahın bu girişimi Etek-Gürgen Nehirleri arasında yaşayan halkı Safevî tebaası kılmak ve merkezi otoritenin gücünü ülkenin uç noktalarına kadar hissettirmek olarak okunabilir. Safevî yönetimi Sayın Hanî Türkmen gücünü zaman zaman Harezmi Hanlığı'nda yaşanan taht kavgaları veyahut Harezmi Özbeklerinin Buhara Hanlığına karşı direnişlerinde devreye sokarak kuzeydoğusunda yaşanan gelişmelere müdahil olmuştur (Çınar, 2020, s. 113-114, 122-128).

Sayın Hanî Türkmenleri zamanla Safevî yönetiminin tazyiklerinden, yerel yönetiminin kendilerini aşağılayan uygulamalarından, ağır vergi yükünden ve yaşadıkları ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için küçük gruplar halinde isyan bayrağını kaldırmışlardır. Esterâbâd'ın önde gelenlerinden Bitikçi ailesi ve ulema sınıfının Siyâh-puşân adı altında bu isyanları büyütmesiyle Safevî hâkimiyeti bölgede güç kaybetmiştir. II. İsmail ve Muhammed Hüdabende'nin saltanat yıllarında Esterâbâd'daki Kızılbaş valiler yanlış politikalarıyla Sayın Hanîlerin nefretini daha fazla üzerlerine çekmişlerdir. Nitekim kontrolü kaybederek Esterâbâd'dan çekilmek durumunda kalmışlardır. Şah Abbas bölgedeki isyan ateşini söndürmek için birtakım önlemler almıştır. Öncelikle Sayın Hanî Türkmenleri arasından sözü geçen, itibar sahibi beyleri Esterâbâd'ın yönetimine tayin etmiştir. Bu politikayla ümit ettiği sonuca ulaşamayınca kendisine sadık gulâmlardan bölgeye vali tayin etmiştir. Görevlendirdiği ilk gulâm vali Feridun Han-ı Çerkes'dir (Çınar, 2020, s. 115-117; Reid, 2019, s. 121-131; Bistamî, 1380, s. 35-44).

Feridun Han'ın öncelikli görevleri Deşt-i Gürgen'deki Türkmen isyanlarına son vermek, Türkmenlerin merkezi hükûmete sadakatlerini temin etmek, Esterâbâd'daki Safevî idaresini güçlendirmek, İran sınırını Buhara ve Harezmi Özbeklerinin saldırılarına karşı korunaklı hale getirmek ve son olarak yürütülen bayındırlık faaliyetleriyle Esterâbâd Vilayeti'nde yaşanan ekonomik sıkıntıları ve sınıflar arası farkları ortadan kaldırmaktır. Feridun Han 1015/1606-1607 yılı itibariyle Esterâbâd Vilayeti'nde Beylerbeyi unvanıyla göreve başlamıştır.

Fütûhât-ı Feriduniyye'nin yazarı Bistamî eserinde kimi zaman Sayın Hanîlerin diyarını Deşt-i Kıpçak olarak isimlendirmekte (Bistamî, 1383, s. 48, 80, 92, 109) hatta onları Kıpçaklılar namıyla zikretmektedir (Bistamî, 1383, s. 67, 72, 73, 75, 126). Onun bu tavrı Sayın Hanî Türkmenlerinin menşesine ışık tutması açısından önemli görülmektedir. Sayın Hanîler diğer ismiyle Yaka Türkmenleri Altın

Orda'nın bakiyeleri olarak ifade edilmekle birlikte (Barthold, 2020, s. 136) onların Oğuzlar'dan geldiği bilgisi de Hive Hanı ve meşhur Özbek tarihçisi Ebul Gazi Bahadır Han tarafından açıkça dile getirilmektedir (1996, s. 260). Sayın Hanîlerin Oğuz menşei oldukları bilgisi birçok akademik çalışmada da zikredilmektedir. (Annanepesov, 2003, s. 128; Hankâh & Kemalî, 1374, s. 183; Çınar, 2020, s. 113; Şahsi, 2020, IV). Bu bağlamda Bistamî'nin Kıpçak ismini özellikle beyitlerinde sık sık tekrarlayarak Sayın Hanîleri Altın Orda'nın bakiyeleri olarak gördüğü ve bu devletin idaresindeki Kıpçak Türkleriyle ilişkilendirdiği söylenebilir. Tüm bu çerçevede Bistamî'nin kaleminden dökülen satırlar vasıtasıyla Feridun Han'ın kontrolünde Safevî Devleti'nin Deşt-i Gürgen coğrafyasına ve Sayın Hanî Türkmenlerine yönelik politikasını takip etmek mümkün olmuştur. Başta Göklen ve Oklular olmak üzere Salur, Eymür, Giraylı vd. Türkmen gruplarının varlığının İran hükûmetince ne ifade ettiği anlaşılmıştır.

Feridun Han'ın Hayatı

Feridun Han Şah Abbas dönemi Safevî gulâmlarından biridir. Henüz yedi yaşındayken yağmacı Çerkes toplulukların arasından kaçırılmış ve Lezgilere satılmıştır (Bistamî, 1380, s. 8, 25). Bistamî'nin aktardığı üzere 7,5 yıl süren esaret hayatından sonra Feridun Han Lezgiler'den kaçmayı başarmış ve Şah Abbas'ın hükümdarlığı zarfında tesis ettiği gulâm birliğinde görev almıştır (Bistamî, 1380, s. 27-28). Zikir olunan eseri yayına hazırlayan Mir M. Sadık ve Nasrî Mukaddem, Safevî devlet adamlarından birinin Feridun Han'ı Lezgiler'den satın aldığını ve gulâmlar safında Şah I. Abbas'ın sarayına yerleştirdiğini beyan ederler. Feridun Han'ın başından geçen bu hadise akabinde Safevî Devleti vatandaşlığına kabulü, gördüğü iddia edilen rüyalarla efsaneleştirilmiştir. Bistamî, Feridun Han'ın gelecekte başına geleceklere işaret eden bu rüyaları görmesindeki kerameti temiz yaratılışına ve inancındaki samimiyete dayandırmıştır. Rüyalardan birinde Feridun Han siyah bir yılanın belini yaklaşık 10-12 kez sardığını görmüştür. Büyük bir azimle yılanla mücadele ederken ansızın Hz. Peygamber görünmüş, mucizevi ve mübarek sözleriyle "Seni bu beladan kurtaracağım." demiştir. Akabinde yılan Feridun Han'ın belinden düşmüştür. Feridun Han bir başka rüyasında nur yüzlü birini görmüştür. Bu kişi Feridun Han'ın yanına gelmiş ve şark tarafına yani şahın ülkesine işaret ederek "Senin kurtuluşun o taraftan olacaktır." demiştir (Bistamî, 1380, s. 28). Böylece ilk rüyayla Feridun Han'ın Lezgiler'den kurtuluşu ikinci rüyayla da Safevîler arasında eriştiği yüksek mertebeye işaret edilmiştir.

Feridun Han Safevî devletinde ilk olarak "Kurçi-i zirih" (Zırh Kurçisi) vazifesi görmüştür (Bistamî, 1380, s. 9; Afşar-fer, 1384, s. 249). Şah Abbas'ın 1012/1603-1604 yılında Osmanlı ile başlattığı savaşlar neticesinde Tebriz, Nahcivan ve Erivan ele geçirilmiş ve bu seferlerin uzantısı olarak Van kuşatılmıştır. Van Kalesi civarında meydana gelen savaşın galibi Şah Abbas idaresindeki Safevîler olmuştur. Zaferin ardından Şah'ın da iştirak ettiği bir eğlence meclisi tertip edilmiştir. Eğlence sırasında Kürt esirlerden biri Şah'a saldırmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu saldırı hem Şah'ın hızlı müdahalesi hem de mecliste bulunan Feridun Han'ın kendi canını Şah'a siper etmesi sayesinde bertaraf edilmiştir. Feridun Han, ölümle burun buruna gelen Şah Abbas'ı kurtarması sayesinde Safevî padişahının hassa birliğine yükseltilmiştir. Bistamî o anı şöyle anlatır:

Kürt liderlerden biri 1015 yılında bir gece hileli bir bakışla hançer çekip bin kişinin uğruna değerli canını feda edeceği Yüce Hanedan Vekiline (Şah'a) yöneldiği sırada zırhlı bir kurçi bu durumu anladı. Allah'ın sonsuz lütfu ve padişahın büyük talihıyla Yüce Hanedan Vekili o

dinsizin elini havada yakaladı, Haydari'nin (Hz. Ali) pazı gücüyle hançeri o fesat ehlinin elinden aldı. İlk olarak ümeradan ve itibar sahibi gulâmlardan biri kendisini ona (Şah'a) ulaştırdı ki o Feridun Han idi (Bistamî, 1380, s. 9, 29-30).

Yukarıda görüldüğü üzere Bistamî bu olay için 1015/1606-1607 yılına işaret etmekte ve Feridun Han'ın rolünü ön plana çıkarmaktadır. Münşî ise saldırıya 1014/1605-1606 yılının vakıaları arasında yer vermekte Feridun Han'dan ise hiç söz etmemektedir. Molla Celaleddin Münecim Yezdî de olayı H.1014/1605-1606 yılında gerçekleşmiş göstermekte Feridun Han'ın müdahalesinden bahsederken onu "Esterâbâd hâkimi" olarak ifade etmektedir.

Münşî, Kürt saldırganın Osmanlı-Safevî savaşları kapsamında Tebriz yakınlarında ele geçirilen Mekri tairesinden olduğunu ve savaş esirleri arasında Şah'ın huzuruna çıkarıldığını anlatmaktadır. Bu esir huzura ulaştığında eli önünden bağlanmışsa da onu yakalayan askerin dikkatsizliği dolayısıyla belinde hançeri unutulmuştur. Şah onun öldürülmesine hükmettiği anda esir, elini çözüp hançeriyle Şah'ın üzerine atılmıştır. Bu sırada Kürt esirden sorumlu tutulan bir kurçinin onu kemerinden tuttuğu da ifade edilir. Bu saldırının savuşturulması kısmında Bistamî, Münşî ve Münecim-i Yezdî hadiseyi farklı aktarmaktadırlar. Bistamî, Şah'ı bu ölümcül saldırıdan kurtaranın, Feridun olduğunu söylerken Münşî Şah Abbas'ın, atalarından gelen cesaret ve korkusuzlukla saldırganın hançer tutan elini yakaladığını ve saldırganı etkisiz kıldığını belirtir. Hatta müellif o esnada kendisinin de olay mahallinde bulunduğunu ve yaşananlara bizzat şahit olduğunu ifade eder. Bu aşamada Bistamî'nin Zırhlı kurçî birliğine dâhil Feridun Han'ın müdahalesinden bahsetmesi, Münşî'nin ise esirden sorumlu isimsiz bir kurçiyeye yer vermesi ortak bilgiler iken Bistamî'nin bundan sonraki anlatımları kendisini himaye eden Feridun Han'ı övme çabası olarak değerlendirilebilir. Münecim Yezdî ise Kürt saldırganın Şah'a doğru hamle ettiği sırada ilk müdahalenin Emirlü boyundan bir yesavul tarafından yapıldığını ve yesavulun boynundan yaralandığını belirtir. Akabinde Feridun Han'ın saldırganın üzerine atıldığını ve o esnada mecliste bulunanların da kılıç ve hançerleriyle hamle yaptıklarını belirtir. Feridun Han o kargaşa esnasında ayağından yaralanmıştır. Herkes Şah'ın öldüğünden endişe ederken Şah ok ve yayını alıp etrafına ok atmaya başlayınca meclistekiler onun sağ olduklarını görüp rahat bir nefes almışlardır (Münşî, 1377, C. II, s. 1143-1144; Münşî-yi Türkmen, 2019, II. Cilt-2.Kitap 4-5-6. Kısımlar, s. 421-422; Yezdî, 1366, s. 293-294; Aydoğmuşoğlu, 2011, s. 280-281; Afşar-fer, 1384, s. 249).

Aynı yıl içerisinde Deşt-i Gürgen ve Derun muntıkasında yaşayan Türkmenlerin bölge valisi Yusuf Han'ın hastalığını fırsata çevirerek Safevî yönetimini zaafa uğrattıkları bilgisi merkezi hükûmetin gündemine taşınmıştır. Saraya iletilen haberlere göre Yusuf Han yakalandığı bir hastalık yüzünden güçsüz düşmüştür. Onun ölüm döşeginde yatmasından istifade eden Türkmenler hem Yusuf Han idaresindeki Safevî yönetimine isyan etmişler hem de civar bölgelerdeki at ve diğer hayvan sürülerine el koymuşlardır. Şah Abbas, Ramazan 1015/1606-1607 tarihinde Feridun Han'ı bölgeye göndermiş ve isyancı Türkmenlerin cezalandırılmasını emretmiştir. Bu vesileyle Feridun Han Esterâbâd Kalesi'ni isyancıların elinden almış ve onları geri püskürtmüştür. Feridun Han'ın bu zaferi önünün açılmasına ve yükselişine imkân tanımıştır. Nitekim Şah Abbas onu bölgenin Emirü'l-Umerası ilan ederek ödüllendirmiştir (Bistamî, 1380, s. 9).

Esterâbâd Emirü'l-Umeralığı onun sahip olduğu en üst makamdır. Bölge hâkimi Feridun Han'ın başlıca görevi Sayın Hanî Türkmenlerini Safevî Devleti'ne tabi kılmak ve kontrol altında tutmaktır. Feridun Han, Deşt-i Gürgen seferleriyle bu amacına ulaştıktan sonra Bistam şehrine yerleşmiştir. Bistam halkı için çok sayıda üzüm bağı kurmuş, halkı bağıcılığa ve ziraata teşvik etmiştir (Afşar-fer, 1384, s.

252). 1030/1620-1621 yılına kadar vazifesini sürdürmüştür (Bistamî, 1380, s.10) bu tarihte Saver yaylasında iken hastalanmış, seyreden yüksek ateş dolayısıyla zayıf düşmüştür. Esterâbâd'a getirilerek bir süre çeşitli tedavilerle iyileştirilmeye çalışılsa da müdahaleler sonuç vermemiştir. (Münşî, 1377, C. III, s. 1600). Kazvinî, Feridun Han'ın öldüğü yılı 1031 olarak ifade etmektedir. Onun Esterâbâd valiliğinde geçirdiği süreyi de 18 yıl olarak açıklamaktadır (1383, s. 202-203). Veli Kulu Şamlu ise Feridun Han'ın vefat ettiği yıl olarak 1029/1619-20 senesine işaret etmiştir (1371, C.I, s. 203). İskender Bey Münşî onun Çerkes asıllı olduğunu ve Şah Abbas'ın kullar zümresine mensup bulunduğunu açıkça beyan eder (1377, C. III, s. 1600) Buna rağmen zatın cenazesinin Meşhed'e nakledilmesi onun devlet için hayırlı işler yaptığı ve büyük yararlılıklar gösterdiğini akla getirmektedir (Bistamî, 1380, s. 11).

Bistamî Feridun Han'ın ölümünü şu şekilde hikâye etmektedir:

و هم از خوبی ذات و نیکویی صفات آن حضرت است که در پانزدهم شهر رجب المرجب از نماز ظهر فارغ شده بر سر سجاده با کمال خضوع و خشوع متوجه مبدأ فیاض بود، ناگاه مرغکی سفید معاینه صورتش مشابه به صورت انسان از هوا درآمد و بر روی زانوی آن نخل مروت نشست. نواب نامدار او را گرفته قفس از نقره مرتب ساخته مدتی محافظت نمود. آخر از آنجا که رقت قلب آن حضرت بود بر آن بیچاره زندانی رحمت آورده آزاد فرمود و آن مرغ به دستور تیری که بر هوا اندازند از روی دست گوهر بار آن فرشته کردار متوجه آسمان شده به مرتبه [ای] تفوق گرفت که دیده جهانیان از مشاهده آن عاجز ماند.

بر الطاف نامتناهی الهی نسبت به آن حضرت است و الا چه آشنابست مرغ وحشی را به آدمی خصوصاً چنین مرغی که هرگز هیچ بیننده [ای] ندیده و هیچ شنونده [ای] نشنیده؛ و الا علم بالصواب.

Zatın iyiliğinden ve o hazretin iyi sıfatındandır ki 15 Recep günü öğlen namazını kılıp seccadenin başında tam bir huşu ve mütevazılıkla Allah'a yöneldi. Ansızın insan yüzüne benzeyen yüzüyle beyaz küçük bir kuş gökyüzünden geldi ve o hurmalıkta diz üstü oturdu. Ünlü vekil (Feridun Han) onu alıp gümüşten kafes yapıp bir müddet muhafaza etti. Ondandı sonra ki o hazretin kalbi yufka idi, zindandaki o biçareye rahmet gösterip özgür bıraktı. Havaya atılan bir okun değmesiyle o küçük kuşun tüm serveti elinden gitti o melek gökyüzüne uçtu. Ulaştığı bir yerde gördü ki insanlar onu görmekten acizdi. Öyle bir kuş ki daha önce hiç kimsenin görmediği hiç kimsenin duymadığı özellikteki yabancı bir kuşu o hazret (Feridun Han) tanıdı (1380, s. 174-175).

Feridun Han kişilik olarak doğru ve iyiden yana adaleti gözeten biri olarak tarif edilmiştir. Münşî'ye göre onun bu özellikleri Esterâbâd halkı tarafından kabul görmesine, Safevî hanedanlığının gücünü ve hâkimiyetini bölgede hissettirmesine vesile olmuştur. Onun 15 yıl süren hükûmeti süresince Esterâbâd sınırında isyan ve başkaldırıda bulunan Sayın Hanî Türkmenleri ile büyük savaşlar ve şiddetli muharebeler yaşanmıştır. Feridun Han Türkmenlerin her bir isyanına devletin tüm gücüyle müdahale ederek ve çoğu zaman ordusunun başında yer alarak zafer sahibi olmuştur. Böylece Esterâbâd ve civarında Safevî otoritesi onun yüksek idaresi ve çabasıyla yoğun olarak hissedilebilmiştir. Feridun Han'ın en fazla mücadele ettiği Türkmenler Göklen ve Oklu boyları olmuştur. Münşî, Feridun Han'ın isyancı Türkmenlerle mücadelelerini birkaç olayla sınırladıysa da Bistamî'nin biyografik çalışması bu mücadelelerin yirmi seferden oluştuğunu göstermektedir. Yine Münşî, Feridun Han'ın elde ettiği zaferler neticesinde hanın ölümünden sonra bölgede sükûnetin bozulmadığını, Türkmenlerin bir nizam içerisinde yaşadıklarını söylese de (1377, C. III, s. 1600; Münşî-yi Türkmen, 2019, C. III 1-2-3. Kısımlar, s. 64-65) Şah Safi dönemi itibarıyla Safevîler akabinde Afşar ve Kaçar

hanedanlıklarında Türkmenlerin bağımsızlık arayışlarını sürdürdükleri görülmektedir (Reid, 2019, s. 132-139).

Feridun Han'dan sonra Esterâbâd yönetimi yine Çerkes soylu bir idareci olan Behbud Han'a verilmiştir. Ancak Türkmen halk onun yönetiminden memnun kalmayınca kısa zamanda görevinden azledilmiş, yerine Şah Abbas'ın yakın hizmetindeki gulâmlardan Çerkes Hüsrev Han getirilmiştir (Münşî, 1377, C. III, s. 1600; Münşî-yi Türkmen, 2019, C. III 1-2-3. Kısımlar, s. 65; Veli Kulu Şamlu, 1371, C.I, s. 203). Hüsrev Han 1046/1636-37 yılına kadar Esterâbâd Beylerbeyi olarak hizmet etmiş ve onun ölümüne müteakip bu görev Kazak Han-ı Çerkes'e tevdi edilmiştir (Kazvinî, 1383, s. 280, 329). Buradan da anlaşılacağı üzere Esterâbâd valiliği uzun yıllar Çerkes gulâmların idaresine bırakılmıştır.

Feridun Han'ın Deşt-i Gürgen Seferlerine İlişkin Bistamî'nin Değerlendirmeleri

Bistamî, Feridun Han'a hitaben yazdığı eserine önce dönemin Safevî Şahı ve Feridun Han'ın sadakatle bağlı olduğu Padişah I. Abbas'a övgülerle söze başlamıştır. İran mülkünün sahibi olarak nitelediği Şah Abbas'ın ebedi ve sonsuzluğuna işaret etmiştir. Şah'ın oturduğu tahtın gökyüzünde olduğunu beyan ederek esasında tüm dünyaya hükmeden bir padişah olduğunu ima etmiş, buyruğu karşısında diğer büyük padişahların ve mülk sahiplerinin çaresizliğini şu sözlerle beyan etmiştir:

مالك الملكى که رفعت سراپرده عظمته برتر از ساحت کون و مکان است و بسطت بساط
بسيط مملکتش بیرون از فضای زمین و زمان.

سرور ملک بقا و پادشاه لا یزال

آن که چون امرش شود نافذ نباشد سودمند

(Bistamî, 1380, s. 15-16, 18) پادشاهان را بزرگی منعمان را ملک و مال

Müellif bir başka yerde Şah I. Abbas'a "Büyük adaletli hükümdar, Kerem sahibi hakan, Arap ve Acem Sultanlarının Sultanı, Din ve Dünyanın Azizi, Toprak ve Suyun Kahramanı, Ebu Muzaffer Şah Abbas bin Haydarü'l-Hüseynü's-Safevî Bahadır Han" (الشاهنشاه الاعدل الاعظم و الخاقان المكرم المعظم) سلطان سلاطین العرب والعجم معزالدینا و الدین قهرمان الماء و الطین ابو المظفر شاه عباس بن حیدار الحسینی الصفوی unvanıyla hitap ederek hem Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğini hem de dünyaya hükmeden bir makama yükseldiğini ifade etmiştir (Bistamî, 1380, s. 27-28) Müellif bu söylemiyle muhtemelen hem kendisini hem de "Adalet ve ihsan sahibi Yüce Han" unvanıyla hitap ettiği Feridun Han'ı Şah'ın gazabından korumak istemiştir. Feridun Han'ı överken onun şah vekilliğini ve kullar sınıfına mensubiyetini her defasında tekrar etmiş ve asıl başarının Şah Abbas'a ait olduğunu ima etmiştir. "Nevvâb-ı Nâmdâr (نواب نامدار)" yani "Ünlü Vekil" (Bistamî, 1380, s. 44, 45, 125, 127, 134, 138, 146) "Nevvâb-ı Mustetâb (نواب مستطاب)" "Yüce Vekil" (Bistamî, 1380, s. 59, 112) ya da "Nevvâb-ı Eşref (نواب اشرف)" "Şerefli Vekil" (Bistamî, 1380, s. 151) unvanları bunlara örnektir.

Muhammed Tahir Bistamî, eseri kendisini himaye eden Feridun Han'ın bizzat talebi üzerine kaleme almış olduğundan Feridun Han'a da sayısız iltifatlarda bulunmuştur. Şah Abbas'ın Feridun Han'ı göreve tayin ettiği bilgisini aktarırken yeni Esterâbâd valisi için öyle sıfatlar kullanmıştır ki bu sıfatlar pek çok Müslüman hükümdar için kullanılan unvanla aynıdır. Bistamî'nin ifadesiyle Şah Abbas Esterâbâd Vilayeti'ne Rüstem gibi kudretli, İskender gibi güçlü ve Feridun gibi adaletli bir hâkim tayin etmiştir. Şah'ın yeni yöneticiden beklentisini ise bu memleketi adalet ve eşitlik ışığıyla aydınlatması,

kederin kızgın ateşinden perişan olan fakat yine de ümidini kaybetmeyen halkı saadetle buluşturması şeklinde ifade etmiştir (1380, s.38). Ayrıca Feridun Han'ın merhametli, iyiliği hâkim kılan, cömert (خان (نواب کامیاب عالمتاب همایون اشرف اعلیٰ), cesur, mert ve zafer sahibi (عالی شأن معدن عدل و احسان), hemen hemen her icraatında hatırlatılmıştır (Bistamî, 1380, s. 25, 40, 41). Feridun Han'ın bu iyi değerleri oluşturmak için mücadele ettiği topluluk ise Sayın Hanî Türkmenleri olmuştur. Onlar vurmak, yol kesmek, öldürmek ve hücum etmek suretiyle bir önceki vali Yusuf Han idaresindeki Safevî birliklerini bölgeyi terk etmek mecburiyetinde bırakmışlardı (Bistamî, 1380, s.39). Feridun Han yönetiminde de aynı faaliyetlerini sürdürdükleri gerekçesiyle Türkmenler üzerine defaatle seferler tertip edilmiştir.

Feridun Han, Deşt-i Gürgen Türkmenleri üzerine toplamda yirmi sefer düzenlemiştir. Bu seferler yoğun olarak Göklen ve Oklu Türkmenleri üzerine gerçekleşse de Salur, Eymür, Giraylı ve diğer bölge halkının da Safevî askeri müdahalesine maruz kaldıkları görülmektedir. Bistamî, Feridun Han'ın amacını tüm Deşt-i Gürgen bölgesi Türkmenlerine refah, adalet ve huzur sağlamak şeklinde ifade etmiştir. Böyle bir ihtiyacın da soysuz (آن طایفه ناکار), haydut, hırsız (دزدان گوکلان), isyankâr (آن طایفه), lanetli, şer taife (ایل آن ملعون) vb. (1380, s. 59, 86, 132, 137) gibi sıfatlarla nitelediği Türkmenlerin bölgede yarattığı kaostan kaynaklandığını söylemektedir. Bistamî, Feridun Han'ın gerçekleştirdiği Türkmen seferlerinde zaferin çoğunlukla hanın idaresindeki Safevî ordusunun olduğunu beyan etmiştir. Nitekim Feridun Han'ın bu seferler neticesinde amacına nail olduğunu ve Esterâbâd Vilayeti'nde sükûneti sağladığını iddia etmiştir. Bu minvalde Han'ın manevî destekçilerini ve tüm başarılarının esas kaynağını Masum İmamların temiz ruhları ve Yeryüzünün Padişahı Şah Abbas'ın iyi talihi olarak zikretmiştir (به استمداد ارواح مطهرات حضرات ائمه معصومین صلوات الاله عليهم اجمعین و به یمن اقبال) (بی زوال پادشاه روی زمین) (1380, s. 173). Müellifin Safevî ordusunun başarısını doğrudan hana ithaf ettiği de olmuştur. Eserde ikinci fetih olarak aktarılan ve sadece 100 kişiyle 12.000 haneli Göklen iline gerçekleştirildiği ifade edilen sefer Göklenlerin kontrol altına alınmasıyla neticelenmiştir. Türkmenler pek çok zayıat verirken Göklen beylerinden Hançer Sultan-ı Alimengi ele geçirilmiştir. Bistamî bu sefer kapsamında Gürgen yurdunun isyancılardan kurtuluşunu Feridun Han'ın cesur kişiliğiyle ilişkilendirmiş, zaferin bölgeye mutluluk getirdiğini iddia etmiştir.

به پای اطاعت نهادند سر

(Baş, ayağa itaat edip)

به حيله بیستند صد جا کمر

(Yüz yeri hileyle savaşa hazırladı)

چو دوران جوانمردی خان بدین

(Bu sırada civanmert bir han görülüp)

رشادی شکفت و گل عیش چید

(Gonca ve gül, mutluluğunu yaşamaya koyuldu)

دل اهل جرجان زمین شاد شد

(Cürcân halkının gönlü mutlu olup)

بلاد اهل دیگر آباد شد

(Diğer ahalinin ülkesi âbâd oldu.) (1380, s. 46-47).

Müellif, Feridun Han'ın zaferlerini taçlandırmak üzere bölge tarihinin çok önemli şahsiyetlerinden Emir Timur'un şöhretinden de yararlanmıştı. Ona göre Esterâbâd valisinin, Safevî

Devleti'nin çıkarları uğruna gözünü karartarak Deşt-i Kıpçak'a gitmesi oldukça mühimdir. Geçmişte Sâhib-kırân Emir Timur aynı amaçla Deşt-i Kıpçak'a defaatle sefer tertip etmiştir. Ancak onun atının toynağı dahi Türkmen yurduna ulaşmamışken Feridun Han bir an olsun sefere çıkma hususunda tereddüt etmemiş üstelik zaferle geri dönmüştür (Bistamî, 1380, s. 48).

Bistamî'nin başarı olarak nitelediği esasında Türkmenlerden pek çok kişinin öldürülmesi, aciz durumdaki kadın ve çocukların esir alınması ve halkın değerli mallarına el konulmasıdır. Böylece halkın şikâyet ettiği sefalet halleri son bulacağı yerde yaşam hakları tamamen ellerinden alınmıştır. Safevî yönetiminin bölgede oluşturduğu baskı ve korku halinin uzun yıllar belleklerden silinmemesi için de öldürülen her Türkmen'in kellesi mızrağa takılarak sergilenmiş ya da süvarilerin atlarının ayakları altına atılmıştır. Bu neviden hadiseler Safevîlerin her askeri harekâtının ardından rastlamak mümkündür (Bistamî, 1380, s. 145-152). Dolayısıyla yeni Safevî valisinin de adalet, merhamet ve hizmet sözleriyle yola çıkıp bağışlayıcılıktan uzak bir yönetim sergilediği ortadadır.

Bistamî, Feridun Han'ın düzenlediği fetihlerin ardından bölgede kalıcı olmak için Türkmen yurtlarında adil bir yönetim kurmak üzere icraatta bulunduğunu belirtir. Bu anlayış çerçevesinde Feridun Han'ın her gün bir tellalı mahallelere ve pazarlara gönderdiğini, şikâyeti olan insanları huzuruna davet ettiğini, şeriat çerçevesinde problemlerinin konuşulacağını ve çözüm aranacağını vaat ettiğini belirtmektedir. Yine Feridun Han'ın fakirlere ve düşkünlere hilat, altın, az miktarda mal ve para hediye ettiği de söylenmektedir. Bistamî'nin ifadesiyle bu yönetim düzeni ve hanın iyi adaletiyle Türkmen memleketleri mamur edilmiştir. Müellif, Türkmen yurtlarının en iyi şekilde kalkındırıldığını belirtmek için virane halde fethedilen yerlerin belki de dünyanın ikinci cennet bahçeleri haline getirildiğini ifade etmiştir. Esterâbâd'dan Bistam kasabasına kadar ele geçirilen yerlerde 280 bağ ve bahçenin oluşturulduğunu, işsizlik yüzünden tembelleğe mahkûm olan halkın Feridun Han'ın himayesinde sahip olduğu bahçe ve sermaye ile yeniden çalışmaya başladığını dile getirmiştir. Böylece Türkmen ülkeleri refaha kavuşmuştur.

Bistamî, Feridun Han'ın yönetimdeki başarısını yazdığı bir şiirle şöyle dile getirmiştir.

بنام سر نازنین سروری

(Sevgilinin başındaki ululuğun nizamıyla)

که آباد گردید از و کشوری

(O ülke bayındır hale geldi)

ز میدان مردانگی گوی برد

(Mertlik meydanından galip çıkıp)

ممالک به امن و امانت سپرد

(Memleketlere emniyet ve güven dağıttı)

به هر جا ستمکاره [ای] را که دید

(Zalim gördüğü her yerde)

به تیغ عدالت سرش را برید.

(Adalet kılıcıyla başını kesti.) (1380, s. 173-174)

Muhammed Tahir Bistamî eserinde kendisinin Bistam doğumlu olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Bistam'da yaşayan Türkmenler ile akrabalığı bulunmakta ve onun bu vaziyeti eserine de

yansımadır. Örneğin Safevî Devleti'nin resmi kayıtlarında bölge Esterâbâd Vilayeti olarak isimlendirilirken Bistamî, Deşt-i Gürgen ya da Deşt-i Kıpçak demeyi tercih etmiştir. Aynı şekilde her bir Türkmen boyundan söz ederken boy ismine ilaveten Türkçe "il" terimini zikretmiştir. Onun bu tercihi bölge halkının diline duyduğu saygıdan ya da hassasiyetten kaynaklanmış olabileceği gibi Türkmen olmasının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Buna rağmen eserini tam bir Safevî tarafgirliğiyle kaleme almıştır. Safevî yönetiminin Türkmen yurdundaki her türlü icraatını makul gösterirken Sayın Hanî Türkmenlerinin hak arayışlarını ve hayatta kalma mücadelelerini hırsızlık ve yağma gibi basit faaliyetler olarak ifade etmiştir. Eserde Feridun Han'ın Deşt-i Gürgen ya da Deşt-i Kıpçak üzerine düzenlediği askeri seferler "fetih" olarak tanımlanmıştır. Giorgio Rota, bu seferlerin müellif tarafından özellikle fetih olarak aktarılmasını Feridun Han'a övgüde bulunmanın bir tezahürü olduğunu ve eserin methiyeye dayalı karakteristik yapısından kaynaklandığını ifade etmiştir (2017, s. 36).

Bu seferlerden her birinin gerekçesi Türkmenlerin çevre bölgelere düzenlediği yağmalar, at hırsızlıkları ya da şaha itaatten yüz çevirmeleri olarak belirtilmiştir. Bistamî, "Altıncı Fetih" başlığı altında Deşt-i Kıpçak'a düzenlenen seferi ve Şah Nazar Bey idaresindeki Göklenler ile 12.000 kişilik Safevî ordusu arasında cereyan eden savaşı anlatırken Kuran'da İsrâ suresi 81. Ayeti referans göstererek "hak ve batılın savaşı" şeklinde tanımlamıştır. Bu savaşın galibi olarak Safevî ordusuna işaret ederken de Safevîlerin hakkı temsil ettiğini ima etmiştir (1380, s. 82-83).

Müellife göre Türkmen isyanları ne kadar büyük olursa olsun onların Safevî Devleti'ne etkisi pek azdır. Çünkü Safevî Devleti güneş ülkesiyken isyancı Türkmenler bu devlet karşısındaki çaresiz sinekler gibidirler. Bunu bir beyitle ifade eden Bistamî şöyle söylemektedir.

ای مگس عرصه خورشید نه جولانگه تست

(Ey sinek, güneş ülkesi senin savaş meydanın değil,)

عرض ما می بری و زحمت خود می داری

(Bizi büyütüyorsun ve kendini zahmete sokuyorsun) (1380, s. 80)

Bistamî bu sözüyle Sayın Hanî Türkmenlerini ve onların mücadelelerini küçümserken hamisi Feridun Han'ın Türkmenler karşısındaki zaferlerini de yüceltmıştır. Bu noktada yazarın bir çelişkiye düştüğü aşikârdır. Nitekim Sayın Hanîlerin Safevî otoritesine karşı direnişleri önemsiz ise hanın onlar karşısındaki başarısı da övgüye değer görülmemelidir.

Görüldüğü üzere Sayın Hanî isyanları Safevî Devleti'nin iç ve dış siyasetini doğrudan etkilemektedir. İç siyasetteki etkisi Esterâbâd, Mazenderan ve Kuzey Horasan'da hissedilmekte ve bu yerlerde merkezi otoriteyi zayıflatmaktadır. Dış siyasette ise Harezmi ve Buharalı Özbeklerin Safevî Devleti'nin iç işlerine müdahalesine fırsat yaratmaktadır.

Eserde dikkat çeken söylemlerden biri de Sayın Hanî Türkmenlerinin dinsiz Bistamî'nin söylemiyle "آن بی دینان پرورده ُ بغض و طغیان بودند", "آن جماعت بی دین" (1380, s. 112, 121). Bistamî, Oklu Türkmenlerini kısa süreliğine bu sıfatla anmaktan vazgeçmiştir. Bu süreç Okluların Şîi mezhebe geçtikleri döneme tekabül etmektedir. Söz konusu değişim müellif tarafından olumlu karşılanırken ve refah bir hayata kavuşmalarına gerekçe gösterilirken onların yeniden isyana teşebbüs etmeleri de şahın kulluğunu reddetmeleri olarak değerlendirilmiştir (1380, s. 120-125). Bu hadiseden de anlaşıldığı üzere Sayın Hanîlerin Sünni İslam'a mensup olmaları onların

dinsiz olarak adlandırılmasına mani olamamıştır. Ancak Şîî mezhebe iltifat ettiklerinde bu menfi sıfatları düşmüştür.

Eserde Sayın Hanî Türkmen boylarının kaç hane olduklarına dair de bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler ışığında Türkmen nüfusun bölgedeki yoğunluğunu ve ifade ettiği gücü tahmin etmek mümkündür. Bistamî, Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan Göklenlerin 12.000 haneden oluştuğunu ve Feridun Han'ın ikinci fethini gerçekleştirirken ordugâhını Karahan Sultan'ın kontrolündeki bölgeye yakın kurduğunu beyan etmiştir (1380, s. 48, 56). Göklen ileri gelenleri ile bir görüşme tertip eden Feridun Han uzlaşma neticesinde onlarla savaşmaksızın yurduna dönmüştür. Toplantıya Göklen liderlerden Karahan Sultan, babası Kılıç Bey, Hançer Sultan ve Rahman Kulu Sultan katılmıştır. Şu durumda 12.000 hane olarak aktarılan nüfusun ismi geçen beylere tabi Göklenler'den oluştuğu düşünülmektedir. İlhan Dağı etrafında yaşayan Dodurga boyu ve Dağlı halkından 500 kişinin Safevî birlikleriyle savaşırken öldürüldüğü hayatta kalanların ise 150 hane olduğu belirtilmektedir (1380, s. 116). Bir başka hadisede Karihan liderliğinde 1500 haneden oluşan Oklu Türkmenleri ön plana çıkmaktadır. Bu Türkmenler Etrek Nehri'nin kuzeyinde yaşamaktayken Karihan'ın emriyle harekete geçip Safevî birliklerinin konuşlandığı Mübarekâbâd Kalesi'ni ele geçirmişlerdir. Feridun Han'ın on birinci seferi bu Türkmenler üzerine gerçekleştirilmiştir (1380, s. 119-120). Safevî kuvvetleri önce Okluları Mübarekâbâd Kalesi'nden çıkarmışlar ardından kendi yurtlarında muhasara altına almış ve 700 kişiyi öldürmüşlerdir. Safevî ordusu seferi sonuçlandırıp Etrek Nehri'ni geçerek yönetim merkezine geri dönmüştür (1380, s. 125, 127). Buradan da anlaşılacağı üzere Oklu yurdu Etrek Nehri'nin kuzeyinde bulunmaktadır. Göklenlerin Dodurga grubuna dâhil diğer bir topluluğa Dede Künbedî yolundan ilerleyerek ulaşan Feridun Han burada 220 hanelik Türkmen nüfusla karşılaşmıştır. Dodurgalı Türkmenler kaçmayı başaramamışlar ve aralarından 380 kişi Safevî birliklerince öldürülmüştür.

Tüm bilgiler ışığında Sayın Hanî Türkmenlerinin Gürgen Nehri'nin kuzey sahillerinden itibaren Etrek Nehri'nin kuzey sahillerini de içine alacak şekilde yayıldıkları ve küçük gruplar halinde beyler ve on beyler idaresinde yaşadıkları söylenebilir. Müellifin hane sayısı şeklinde aktardığı nüfus her bir hanenin ortalama beş bireyden oluştuğu varsayılarak hesaplandığında nüfus ile öldürülen Türkmen sayısı arasında bir çelişkiye rastlanmamaktadır. Ancak Türkmen halkın her bir Safevî saldırısında büyük kayıplar yaşadığı görülmektedir. Buna göre Karihan liderliğindeki Oklu kuvvetlerine düzenlenen saldırıda Türkmenler yaklaşık 1/10 oranında kayıp verirken İlhan Dağı'ndaki Dodurga ve Dağlılar 2/3 oranında nüfus kaybına maruz kalmışlardır. Dede Künbedî yolu üzerindeki Dodurgalılardan hayatını kaybedenler ise 1/3 kadardır. Bu sayılara ayrıca esir sayıları eklenince Türkmenlerin, Safevî güçlerine karşı direnişini uzun yıllar sürdürmeleri adeta bir mucize gibi görünmektedir.

Fütûhât-I Feriduniyye'de Türkmen Yurdu Deşt-İ Gürgen'e İlişkin Dikkat Çekici Detaylar

İran coğrafyası ile ilgili bilgi veren batılı kaynaklar en eski tarihlerden itibaren Deşt-i Gürgen'in içinde yer aldığı bölgeyi Hyrcania olarak tanımlamışlardır. Bu alışkanlık sonraki yıllarda da pek değişmemiş 1626 yılında İran ziyareti sırasında İngiliz elçisi Herbert seyahat raporunda bölge için Safevî eyaletlerinin resmi tasnifi yerine Hyrcania adını kullanmayı tercih etmiştir. Bölgenin güney sınırını Elburz Dağları'na, batı sınırını Ermenistan'a doğusunu ise Merv (Mergiana) Ovası'na dayandırmıştır. Ayrıca bu yerin tüm İranlılar tarafından Mazenderan (Mozendram) olarak isimlendirildiğini söylemiştir (1677, s. 181).

1683-1684 yıllarında İran'da bulunan Kaempfer ise "Mazenderan ve Gilan" olarak zikrettiği eyaletin takriben eski Hyrcania'ya karşılık geldiğini belirtmiştir. Eyaletin toplamda 21 bölgeden oluştuğunu ve Esterâbâd şehrinin bu yerin merkezi olduğunu ifade etmiştir (1360, s. 157-158). Araştırmacı O. Lecomte, Hyrcania'nın coğrafi sınırlarını güneyde Elburz Dağları, kuzeyde Büyük Balhan ve Uzboy, batıda Hazar Denizi sahili ve doğuda Kopet Dağları olarak çizmiştir (2007, s. 295). Deşt-i Gürgen yani Gürgen ovasını da Hyrcania'nın güney kesimleri olarak tarif etmiştir. Dolayısıyla bu araştırmacı, Herbert ve Kaemper'den farklı olarak Hyrcania için Hazar Denizinin doğu sahilinden Kopet Dağ silsilesine kadar uzanan sahaya işaret ederek yukarıdaki açıklamalardan farklı biçimde bölgeyi daraltmıştır.

Barthold, Gürgen şehrini eski Hyrcania'nın merkezi olarak tanıtmış, günümüz Mazenderan bölgesinin doğu kesimlerini de bu antik yerleşim yerinin sınırlarına dâhil etmiştir (1984, s. 114). Rabino ise Hyrcania'yı Gürgen Ovası ile sınırlandırmıştır. Gürgen ve Etrek Nehirleri'yle sulanan vadilerin ve geniş ovaların Gürgen Ovası'nı yani Hyrcania'yı teşkil ettiğini belirtmiştir (1928, s. 88).

İranlı araştırmacı Esadullah Ma'tufi "Esterâbâd ve Gürgân" (1374) isimli çalışmasında bölgede hâkimiyet kuran devletlere göre coğrafyanın isim değişikliği gösterdiğine işaret etmiştir. Buna göre Ahemeniş İmparatorluğu, Büyük İskender'in İran kuşatması ve Eşkaniler zamanında Gürgen'e "Hyrcania" denilmiştir. Sasani hâkimiyetinde Gülgân ya da Gürgân olarak anılmış, Emevi, Abbasi ve Tahiriler döneminde İslam coğrafyacıları Cürcân ismini tercih etmişlerdir. Saffariler, Samaniler, Gazneliler, Selçuklular, Harîzmşahlar ve İlhanlılar sürecinde bölgeye "Esterâbâd ve Gürgân" denilmiştir. Serbedariler, Timurlular, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî, Afşar, Zend ve Kaçar Devletleri zamanında sadece "Esterâbâd" ismi kullanılmıştır. Pehleviler döneminde yeniden "Gürgân" ismi tercih edilmiş fakat kalıcı olmamıştır. Günümüzde bölge "Gülistan Eyaleti" adını almış ve Gürgen sadece bir şehrin adı olarak kalmıştır. Esterâbâd ismi ise tarihi bir yer olarak hafızlara kazınmıştır.

Esterâbâd: 18. yüzyılın ilk çeyreğine ait anonim bir eser olan ve Safevî Devlet teşkilatı hakkında bilgilere haiz Tezkiretü'l-Mülûk'de, İran coğrafyası yedi büyük vilayete ve on üç beylerbeyliğine ayrılmıştır. Vilayetler yönleri itibariyle kuzeybatıda Azerbaycan ve Transkafkasya, doğuda Horasan'ın büyük bölümü, kuzeyde Hazar eyaletleri, güney doğuda Kirman, merkezde Irak, batıda Kürdistan ve Luristan, güney ve güneybatıda Fars ve Huzistan'dır. On üç Beylerbeyliği ise Çukur Sa'd, Karabağ, Gence, Şirvan, Esterâbâd, Meşhed, Merv, Herat, Kandahar, Kirman, Kuh-ı Giluye, Kazvin ve Kalemru-yi Ali-Şeker (Hemedan)'dir (1980, s. 162-163). Bu tasniften de anlaşılacağı üzere İran coğrafyasının kuzeyindeki eyalet Esterâbâd'dır. Bu vilayette meskûn halk ise Türk soylu Giraylılar, Kebûd-câme bölgesinin sakinleri Hacılar, Gürgen'in orta bölümünde meskûn Göklen Türkmenleri ve Esterâbâd'ın kuzeydoğu bozkırındaki Yomutlardır (Tadhkirat Al-Mulûk, 1980, s. 170; Bregel, 2003, s. 73).

Rabino, Hacılar kelimesinin hem yer hem de topluluk ismi olduğuna işaret etmiştir. Kebûd-câme'nin sonraki yıllarda Hacılar adıyla anıldığını ve Kuhsar'a bağlı dört köyden biri olduğunu söylemiştir. Burada yaşayan Hacılar isimli topluluğu ise Giraylı Türk boyunun bakiyeleri olarak göstermiştir. Esterâbâd'ın yedi bölgesinden biri olarak tanıttığı Kuhsar'ı ise hoş bir yayla olarak tarif etmiştir. Dağlarla çevrili olmasının sağladığı avantajla bölgenin geç dönemde Türkmen saldırılarına maruz kalmadığını belirtmiştir (1928, s. 78, 82, 83, 84, 129).

Alman araştırmacı Rohrborn, Safevî dönemi İran eyaletlerinin sayısını 19 olarak açıklamış ve Esterâbâd'a son sırada yer vermiştir (1383, s. 2, 112). Şah Abbas zamanında Esterâbâd, merkeze uzak

olmasına rağmen önemli beylerbeyliklerinden biridir. Bölge Şah I. İsmail zamanında Safevî hâkimiyeti altına alınmıştır. Bu hâkimiyet zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Rohrborn, Şah I. Abbas dönemi için Esterâbâd Vilayeti'nin sınırlarını batıda Mazenderan'a bağlı Eşref ve Hezarcerib nahiyelerinden başlatmıştır. Doğuda Hacılar ve Giraylı mevkilerini içine alan ve kuzeyde Etrek Nehri'ne kadar uzanan Gürgen Ovası'nı Esterâbâd Vilayeti'ne bağlı göstermiştir. Güneyde ise Muhammed Hüdabende döneminde gerçekleşen idari taksimat sonrası Bistam ve Damgan şehirleri Esterâbâd hâkiminin tımarı olarak belirlenmiştir (Rohrborn, 1383, s. 26-27; Ma'tufi, 1374, s. 200) (Bk. Ekler Harita 5: Safevî İmparatorluğu)

Oruç Bey Bayat, Esterâbâd Eyaleti'ni kuzey ve batı istikametinde Hazar Denizi ve doğudan Türkistan ile sınırlandırarak eyaletin toplam alanını 60 fersah olarak belirtmiştir. Hinz'in belirttiği üzere 1 fersah yaklaşık 6 km (1990, s. 76) olduğuna göre eyalet takriben 360 km'lik bir alanı kaplamaktadır. On iki şehre sahip bu eyaletin merkezi Esterâbâd şehrinde 15.000 ailenin yaşadığını ifade etmiştir (2014, s. 28). 20. yüzyılın başında Esterâbâd bölgesini tanıtan Korhançı ise Esterâbâd'ın geniş coğrafyasının kuzeydoğu-güneybatı istikametinde 20 fersah olduğunu söylemiştir. Doğudaki en son sınırı Kalpuş Ovası'na dayandırmıştır. Etrek ile Gürgen Nehirleri arasındaki mesafeyi 8 fersah olarak belirtirken Kuhsâr-ı Fenderesk ve Senger Hacılar arasını 7 fersah, Senger sınırından Çemen-i Kalpuş'a ve Câcerm-i Horasan'a kadar olan mesafeyi ise 5 fersah olarak ifade etmiştir. Bu açıklama Rohrborn'un Şah Abbas dönemi için çizdiği sınırlarla örtüşmekle birlikte Esterâbâd Vilâyeti'nin doğu-batı uzantısını da gözler önüne sermektedir (1363, s. 86). (Bk. Ekler Harita 6: Horasan ve Mazenderan)

Mübarekâbâd Kalesi: Esterâbâd bölgesinde Safevî askeri birliğinin konuşlandığı yer Şah Tahmasb'ın emriyle Gürgen Nehri üzerinde inşa edilen Mübarekâbâd Kalesi'dir. Barthold, kalenin Esterâbâd şehrine 15 km mesafede bulunduğunu ve buradaki Safevî askerlerinin en önemli vazifelerinin Sayın Hanî Türkmen seferlerini geri püskürtmek olduğunu belirtmiştir (2020, s. 141). Türkmenlerin askeri girişimlerinde başarılı sayılabilmesi ise bu kaleye ulaşmaları hatta kaleyi ele geçirmeleriyle mümkün olmuştur. Bu bağlamda kaleye yakın yerleşim birimleri de önem kazanmaktadır. Bunlardan biri kaleye iki fersah uzaklıktaki Deveci mevkiidir. Türkmenler Mübarekâbâd Kalesi'ne saldırmadan önce dinlenmek ve savaşa hazırlık yeri olarak bu mevki kullanmışlardır (Bistamî, 1380, s. 36). Buranın Esterâbâd şehrine bağlı bir köy olması (Korhançı, 1363, s. 99) bu bilgiyi doğrulamaktadır. Geçmiş haritalar incelendiğinde Deveci mevkiini tespit etmek mümkün olmamıştır. Günümüz coğrafi haritalarda ise K(G)ümbed-i Ka(b)vus ile Gürgen şehir merkezi arasında Deveci adını taşıyan farklı mevkiiler dikkat çekmektedir. Bunlar Gery (گری) Deveci ve Udek (اودک) Deveci'dir. Her iki mevki de bu makalenin eklerinde yer alan Harita 1'de görüleceği gibi kuzey-güney mesafesinde birbirlerine paralel uzanmaktadır. Gery Deveci'nin Gürgen Nehri'ne daha yakın olması münasebetiyle bahsi geçen Deveci'nin, Gery Deveci olması kuvvetle muhtemeldir.

Kümbed-i Kâvus bugün İran'ın kuzeyinde Gülistan Eyaleti sınırlarında yer alan bir Türkmen şehridir. Kuzeyinde Türkmenistan Cumhuriyeti, güneyinde Elburz Dağları ve Simnan Eyaleti, doğusunda Minu Deşt, batısında Mazenderan'a bağlı Aliabad yerleşim yeri bulunmaktadır. Rıza Şah Pehlevi döneminde Atabay Türkmenleri bu bölgede bulunmaktaydı. Ayrıca Caferbay, Teke ve Yomut Türkmenleri de Kümbed-i Kâvus'un iç kısımlarına ve çevresine yerleştirilmişti. (Ehlers&Momeni, 2002, s. 126-129).

Mübarekâbâd Kalesi yakınlarındaki bir diğer mevkii Yesaki (يساقي)'dir. Bistamî, Yesaki mevkiinin Mübarekâbâd Kalesi'ne yarım fersah mesafede olduğunu belirtmiştir. Safevî askerlerinin konuşlandığı yerlerdendir (Bistamî, 1380, s. 41) (Bk. Ekler, Harita 2: Yesaki).

Sayın Hanî Türkmenlerinin Mübarekâbâd Kalesi'ne saldırıları iki cepheden gerçekleştirilmiştir. Bunlar Harashâne ve Kebûd-Câme taraflarıdır (Bistamî, 1380, s. 41). Rabino, Mazenderan ve Esterâbâd adlı kitabında Kebûd-Câme'ye artık "Hacılar" dendiğini belirtir. Rabino'nun verdiği detaylardan biri de Cürçân hükümdarı Ka(b)vus b. Veşmgir'in tahttan indirildikten sonra Kuhsar'a bağlı Çinaşk (Chinashk)'daki kalelerden birinde mahkûm edilmiş olmasıdır. Gerçi yazar mahkûmiyetin Çinaşk (Chinashk)'da vuku bulmasını imkânsız olarak değerlendirmektedir (1928, s. 84). Üstelik günümüz haritalarında bölgede Hacılar mevkiine de rastlanmamıştır. Kümbed-i Kavus'un kuzeydoğu sınırında ise Hacılar Kale isimli bir yerleşim yeri mevcuttur. Veşmgir'in türbesi de Kümbed-i Kavus'da bulunmakta olup önemli ziyaret duraklarından. Bu benzerliklere rağmen Kebûd-câme ile Hacılar Kale'nin aynı yer olması mümkün değildir. Zira Rabino, Kebûd-Câme'yi doğrudan Esterâbâd şehrine bağlı göstermekte ve bugün Hacılar Kale'nin bağlı bulunduğu Kümbed-i Kavus'u ise Esterâbâd şehrinin dışındaki bozkır coğrafyada bir yer olarak tarif etmektedir. Şu durumda Harashâne ve Kebûd-Câme'nin Mübarekâbâd yakınlarında yer aldığı bilgisi kesindir. Rabino, Esterâbâd'dan ayrılıp kuzeybatı yönünde ilerlerken ilk durağı Akkale olmuştur. Karasu Nehri'ni geçtikten sonra Mübarekâbâd Kalesi'nin kalıntılarına rastladığını söylemektedir. Akabinde Kızıl Alan ve Gürgen Nehri'nin sığ olduğu Senger Suvat (Sangar-Suwat) bölgesinden nehrin sağ tarafına geçerek Kümbed-i Kavus'a ulaşmıştır (1928, s. 85-87).

Mübarekâbâd Kalesi'nin Akkale sınırlarında bulunduğunu Esadullah Ma'tufi de doğrulamaktadır. Araştırmacı kalenin çok eski tarihlerden beridir İspi Dij (اسپی دی) adıyla var olduğunu ve Orta Asyalı göçebelerin saldırılarını engellemek üzere inşa edildiğini belirtmiştir. Timur zamanında yıkılan kalenin Şah Tahmasb zamanında yeniden inşa edildiğini ve Mübarekâbâd ismini aldığını söylemiştir (1374, s. 202). İspi Dij ve Mübarekâbâd isimlerinin zaman içerisinde Akkale'ye dönüşmesi ise Türkmenlerin tesiriyle açıklanmaktadır (Rabino, 1928, s. 86).

Türkmen saldırılarıyla zarar gören kalenin tamiri Şah Abbas'ın H. 1007/1598-1599 yılında gerçekleştirdiği Horasan seferine müteakip yapılmıştır. (Yezdî, 1366, s. 188; Münşî, 1377, C.II, s. 932-941; Münşî-yi Türkmen, 2019, II. Cilt-1. Kitap 1-2-3. Kısımlar, s. 258-265). Mübarekâbâd Kalesi'nin Sayın Hanî Türkmenlerinden geri alınmasının ardından kale daha müstahkem inşa edilmiştir. Tamirat sonrasında kalenin doğu duvarı 1000 arşın (1.04 km), kuzey duvarı 1200 arşın (1.25 km), batı duvarı 1000 arşın (1.04 km) ve güney duvarı 1200 arşın (1.25 km) olmuştur. Ayrıca kalenin giriş-çıkış kapıları ahşaptan ve demirdendir (Yezdî, 1366, s. 188).

Deşt-i Gürgen'den gerçekleştirilen Türkmen saldırılarına karşın Şah Abbas'ın aldığı tedbirlerden bir diğeri Esterâbâd ve Mazenderan arasında hendekler kazdırmaktır. Mirza İbrahim bu hendeklerin Kuh bölgesiyle Eşref arasında yer aldığını söylemektedir. Hendeklerin büyüklüğü atların geçemeyeceği şekilde planlanmıştır. Mazenderan'dan Esterâbâd'a başka bir geçiş yolu olmadığından ve hendekler sayesinde Şah, geçit üzerinde kontrolü sağladığından (2535 ŞŞ./1975 M., s. 78) Türkmen saldırıları Esterâbâd bölgesiyle sınırlı kalmıştır. Ancak sonraki yıllarda Şah Abbas Mazenderan ve Esterâbâd arasında taş döşeli bir yol yaptırmıştır. Barthold'un ifade ettiği üzere Esterâbâd'dan başlayan bu yol Sarı ve Amul'e kadar ulaşmakta ve bölgeyi yılın her mevsimi ulaşılabilir kılmaktadır (1984, s. 241). "Şah Abbas Yolu" olarak tanınan bu yol Esterâbâd'ın doğusundan geçmekte Eşref, Sarı, Aliabad ve Amul

üzerinden ilerleyerek Mazenderan ve Gilan sınırına doğru uzanmaktadır. Bu yol, ticari faaliyetlere imkân tanıdığı gibi kuzey bölgeleri merkeze bağlamak için de bir çözüm oluşturmuştur (Nezhad vd., 2014, s. 240). Muhtemelen bu yol Şah Abbas'ın iskân politikasına bağlı olarak Deşt-i Gürgen'de sağladığı geçici güvenliğin bir neticesidir.

Karatepe-i Kebûd-Câme: Esterâbâd ve Derun'daki Safevî askerlerinin ve Safevîlere bağlı Giraylı Türkmenlerinin, Göklenlere karşı hücum hazırlığı sırasında toplandığı yerdir (Bistamî, 1380, s. 59). 19. ve 20. yüzyıl haritalarında Karetepe adında 3 farklı yer ile karşılaşırız. Bunlardan biri Gürgen şehrinin kuzeybatısında, ikincisi Akkale'nin doğusunda, Gerey Deveci ile Akkale'nin arasında ve üçüncüsü Eşref şehrinin 1 fersah kuzeybatısında Hazar denizi sahilinde bulunmaktadır.

Sonuncusu Mazenderan Eyaleti'ne bağlı Eşref ve Sarı şehirleri arasındaki mevkiidir. Karatepe'nin Eşref'e mesafesi bir fersahtır. Şah Abbas tarafından bu yere birçok imaret inşa ettirilmiştir. Örneğin Hümayun Tepesi'nin karşısına Safiâbâd-ı Eşref tepesi yapılmıştır (Mirza İbrahim, 2535 ŞŞ./1975 M., s. 87). Karatepe'den Miyankale'ye bir fersah, Karatepe'nin batısında yer alan Hüseyinâbâd'a yine bir fersah mesafe vardır. Karatepe ile Hazar Denizi'ne çok yakın olan Ferahâbâd arası beş fersahtır. Eşref ile Sarı şehri arasındaki mesafe 8 fersahtır (Mirza İbrahim, 2535 ŞŞ./1975 M., s. 88). Bu durumda Karatepe'nin Eşref şehrine çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Eşref ve Esterâbâd arasındaki mesafe 7 fersahtır (Mirza İbrahim, 2535 ŞŞ./1975 M., s. 77, 79). Buna Eşref ile Karetepe arasındaki 1 fersahlık mesafe de eklenince Bistamî'nin bahsettiği savaş karargâhu olması uygun gözükmemektedir. Çünkü Mübarekâbâd'a oldukça uzaktır. Şu durumda metinde geçen Safevî karargâhu Karatepe-i Kebud-Câme'nin Esterâbâd bölgesinde, Akkale'nin doğusunda, Giraylı ve Derun tarafına yakınlığından dolayı Akkale ile Gerey Deveci arasındaki mevki olması kuvvetle muhtemeldir (Bk. Ekler Harita 3: Karatepe).

Abeskun: Mübarekâbâd Kalesi'ne yakın mevzilerden biri de Abeskun (آبسکون)'dur. Burası Gürgen Eyaleti'nde Hazar denizinin güneybatı sahilinde yer alan ve ilk kez Orta Çağ yıllarında ismi ön plana çıkan bir limandır. Gürgen Nehri'nin ağzına yakındır. İsveçli bir arkeolog Abeskun'u, Gümüş Tepe ile ilişkilendirmiştir (Bosworth, 1982, s. 69-70). 1015/1606 yılında Göklenler'in Mübarekâbâd Kalesi'ni ele geçirmesi üzerine Şah Abb'ın Ramazan 1015/Aralık 1606-Ocak 1607 tarihinde Feridun Han-ı Çerkes'i Esterâbâd seferiyle görevlendirmesi esnasında Abeskun'dan bahsedilmektedir. Göklenler'den bir grup Safevî ordusunu karşılamak üzere Harashâne ve Kebûd-câme taraflarından ilerlemişler ve Abeskun mevkiinde konuşlanmışlardır. Feridun Han idaresindeki Safevî ordusu ise Yesaki'de mevzilenmiştir. Tarafların birbirine en yakın olduğu bu noktalarda savaş kaçınılmaz olmuş ve Safevî birlikleri galip gelmişlerdir (Bistamî, 1380, s. 35, 40-42).

Kılıç Han ve oğlu Karahan Sultan idaresindeki Göklenler'in yaşadıkları yer kaynakta Deşt-i Kıpçak olarak isimlendirilmektedir (Bistamî, 1380, s. 48). Dolayısıyla Akkale'nin kuzey ve kuzeydoğu bölgesinin Bocnurd'u da içine alacak şekilde Bistamî tarafından Deşt-i Kıpçak olarak ifade edildiği düşünülmektedir. Bu yerlerden bazıları Çopançuk, Save Dağı, Divan ve Kemal Vadileri'dir.

Deşt-i Kıpçak'ta Çopançuk (چوپانچوق) mevki: Kaynakta Göklen liderlerden Hançer Sultan Alimengi'nin ele geçirildiği yer olarak belirtilmektedir (Bistamî, 1380, s. 57). Sistan ve Belucistan'ın Hindistan temsilcisi Charles Yate, Aşkabat yolu üzerinde Ciristan (Jiristan) bölgesini kuzeyden çeviren dağ silsilesinin adını Çopan (Chupan) olarak aktarmıştır (Yate, 1900, s. 186). Bu isim benzerliği

Çopançuk mevkiinin de bu dağ silsilesine yakın olduğunu düşündürmektedir. Ancak haritalarla desteklenmediği için kesin bilgi değildir.

Deşt-i Kıpçak'ta Divân ve Kemâl Vadileri: Bistamî'ye göre bu yerler esasında devlete muhalif Türkmenlerin asıl vatanıdır. Yazar, bölge coğrafyasının zorluğundan bahsederken bu yeri dikenlerle ve çalı çırpyla kaplı, yaşamın güçlülükle sağlandığı, yolu beli olmayan ova olarak tarif etmektedir (Bistamî, 1380, s. 59, 61). 17. yüzyılın başlarında Esterâbâd'ın Divân ve Kemâl Vadileri'ne mesafesi 11 gün olarak belirtilmiştir (Bistamî, 1380, s. 64). Günümüz haritaları dikkate alındığında her iki mevkiinin Bocnurd sınırlarında yer aldığı görülmüştür. Bocnurd ise İran'ın Kuzey Horasan Eyaleti'ne dâhildir. Şah Abbas'ın Kuzey Horasan sınırlarını Türkmen ve Özbek saldırılarından koruma politikası gereği 1600'lü yılların başında Bocnurd'daki Giraylı nüfusu sürülmüştür. Şadlu Kürtleri bölgeye iskân edilerek demografik değişim başlatılmıştır. Aynı şekilde Cacerm ve Kalpuş'daki Giraylı Türklerinin yerini Zaferânlu ve Şadlu Kürtleri almıştır. (Yate, 1900, s. 179, 199). Şah Abbas'ın hükmüyle bölgeden uzaklaştırılan Giraylılar Deşt-i Etek (Atek), Çehçe (چھچھ) ve Ebiverd topraklarına intikal etmişlerdir (Mirniyâ, 1369, s. 97). 17. yüzyılın başlarında Bocnurd'daki bu dönüşüme rağmen bölgedeki Türkmen nüfus tamamen son bulmamıştır. Ma'tufî, yakın tarihlerde Türkmenlerin yaşadığı merkezleri sıralarken "Türkmen Sahra-yı Bocnurd" mevkiini de saymış ve burada yaşayan Türkmenlerin isimlerini Göklen, Nohurlu ve Teke Türkmenleri olarak açıklamıştır (Ma'tufî, 1374, s. 385).

Divân ve Kemâl Vadileri, Ekler bölümü Harita 4'de de görüleceği üzere Bocnurd'un kuzeybatısında yer almaktadırlar. Derre-yi Divâneh Kûtal ismiyle bilinen mevki Gudri Salah yolunun kuzey kenarında bulunurken Derre-yi Kemâl ise Lenger (لنگر) merkeze yakındır.

Deşt-i Kıpçak'ta Save Dağı (صوه داغی) mevki: Müellif olayların tarihine dair bilgileri her zaman vermemekle birlikte Save Dağı'na gerçekleştirilen dördüncü seferin yılını 1019/1610-1611 olarak belirtmiştir. Burada yaşayan halk, Kılıç Han'ın oğlu Karahan'ın kardeşi Şah Nazar Bey idaresindeki Göklenler'dir (Bistamî, 1380, s. 70). Coğrafi konumu tespit edilemeyen bu mevkiideki hadiseler Divan ve Kemal Vadileri'ndeki Türkmen hadiselerine müteakip anlatılmıştır. Buradan hareketle Save Dağı'nın Bocnurd bölgesine yakın olduğu tahmin edilmektedir. Müellifin bu bölgeleri tümüyle Deşt-i Kıpçak olarak isimlendirmesi de Save Dağı'nı Kuzey Horasan'da aramız gerektiğini düşündürmektedir.

Elce ya da Alaca Dağı (الجه داغی): Göklenlerin iskân ettiği son yer olarak belirtilir. Feridun Han'ın emriyle Derun Hâkimi Uğurlu Sultan, Tevekkül Han-ı Giraylı ve Safir Kulu Sultan-ı Çegeni'ye bağlı birlikler Karatepe'de toplanmışlar ve Dede Kümbedi yolundan 220 haneli Dodurgalılar üzerine hücumla geçmişlerdir. Dede Kümbedi-Elce Dağı arası 24 saat sürmüştür. Burada bulunan Dodurgalılar Safevî birliklerine karşı kendilerini muhafaza etmişlerdir. Yaşanan büyük çatışmanın ardından 320 Türkmen öldürülmüştür. Dordurgalı Türkmenlerin başındaki Karihan birkaç on beyi ile birlikte kaçmayı başarırken geride kalanlar Feridun Han'ın askerlerince yağmalanmış ve esir edilmiştir (Bistamî, 1380, s. 129, 131, 133). Bölgenin günümüze kadar ulaşan haritalarında bu yer ismine tesadüf edilmemiştir. O yüzden elimizdeki tek bilgi Elce ya da Alaca'nın Bistamî'nin işaret ettiği Deşt-i Kıpçak bölgesinde olduğu yönündedir.

Fenderesk (Findirisk): Göklenlerin yağma seferleri düzenlediği yerleşim yerlerinden biridir (Bistamî, 1380, s. 89-90). Rabino, Fenderesk'i Saver, Şahkuh, Kuhsar (کوهسار) gibi Esterâbâd Eyaleti'nin yedi bölgesinden biri olarak gösterir. Esterâbâd merkeze uzaklığı 2,5 mil/4,02 km'dir (1928, s. 78-79).

Rabino'nun ifade ettiği üzere Fenderesk Surh Mahalle Nehri'nin batısında yer alan Ramiyan'ın küçük bir kısmını kapsar. Senger-i Kebûd-câme'ye kadar yayılır. Senger-i Kebûd-câme'nin doğusu da Göklen yurduna uzanmaktadır. Fenderesk'in kuzeyi Eymir, Kuchik, Kuchuk (Qujuq) ve Tatar Türkmen ülkesiyle sınırlanarak güneyi Kuhsar bölgesine dayanmaktadır. Doğu-batı uzunluğu 36 mil/57,9 km, kuzey-güney uzunluğu 32 mil/51,5 km'dir. Fenderesk, orman sahasını kapsayan ve Kuş Yaylak'ın aşağı yamacını içine alan geniş bir sahadır (1928, s. 82). M. Ali Korhançı da Hicri/Kameri 1321 yılında gerçekleştirdiği seyahati dolayısıyla kaleme aldığı gezi notlarında Fenderesk'in Esterâbâd'a bağlı bir nahiye olduğu, yaylak ve kışlak alanlar ile gür ormanlara sahip bulunduğu bilgisini tekrarlamaktadır (Korhançı, 1363, s. 101).

Damgan: Damgan'dan Çahardeh yoluyla Esterâbâd şehrine mesafe 22 fersaktır. Damgan'ın kuzeyindeki dağ Şahkuh, batındakiler ise Şahbar ve Şahdar'dır. Damgan'dan yola çıkan biri 10 fersah sonra Şahrud'a varır. Şahrud'dan Bistam'a 2 fersaktır, Esterâbâd'a ise 16 fersah sonra ulaşılır (Mirza İbrahim, 2535 ŞŞ./1975M., s. 25, 27, 29). 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Damgan şehri Emirü'l-Umerâ Feridun Han'ın idaresi altındaki yerleşim yerlerinden biridir. Fütûhât-ı Feriduniyye'de Damgan'dan Oklu boyunun isyanı nedeniyle bahsedilmektedir. Buna göre Okluların lideri Ahmed Afşar'dır. Önce Ahmed Afşar, Feridun Han'ın huzuruna çıkarılarak isyandan el çekirilmiş ve kendisini destekleyenlerle birlikte Şoşter'e gitmesine müsaade edilmiştir. Akabinde Alihan Bey-i Kaçar komutasındaki Safevî birlikleri Damgan'a hücum etmiş ve şehirdeki tüm Okluları meydana toplayarak öldürmüştür (Bistamî, 1380, s. 161-162).

Bistam: Şehir, Şahrûd'un kuzeyinde yer almakta ve onunla aynı verimli vadiyi paylaşmaktadır. Şahrud ve Bistam kendisini çeviren dağlar nedeniyle Esterâbâd'dan ve Hazar Denizi'nin güneydoğu sahillerinden ayrılmaktadır. Şahrud'dan Horosan'ın kuzeyine doğru bir yol geçmektedir. Bu yol Bistam, Cacerm ve İsfarayn vadisi üzerinden ilerler. Aynı yol Gürgen şehrini Bistam'a bağlar ve Etrek Nehri'ne kadar uzanır. İleri noktalarda Kürtlerin idaresinde olan Bocrurd, Kuçan ve Deregez mevkiilerini de takip etmektedir (Barthold, 1984, s. 113-115). Bistam şehri Feridun Han'ın kontrolündeki bir diğer yerleşim yeridir.

Şehir, Türkmen isyanlarının etkisinin az hissedildiği bir nokta olarak değerlendirilebilir. Zira Esterâbâd valisi Yusuf Han yakalandığı hastalık dolayısıyla hava ve su değişikliği gerekçesiyle önce Bistam'a çekilmiş akabinde başkent İsfahan'a çağırılmıştır. Bu yer değişimi sırasında Esterâbâd merkezi Türkmenlerin baskınına maruz kalmıştır. Yusuf Han ise bu baskından herhangi bir şekilde zarar görmemiştir (Bistamî, 1380, s. 35-38). Feridun Han'ın Esterâbâd Vilayeti'nde tam otorite kurduktan sonra en fazla yatırım yaptığı yerlerden biri de burası olmuştur. Bistam mamur hale getirildiği gibi bağ ve bahçelerle donatılarak yerli halk için iş sahası yaratılmıştır (Bistamî, 1380, s. 174).

Hankâh ve Kemalî'nin 1355/1916-17 yılı sayım sonucunu aktardıkları çalışmalarında yerleşik Türkmenlerin nüfusu toplamda 312.275 kişi olarak belirtilmiştir. Nüfusun büyük oranda Kûmbed-i Kavus ve Gürgen şehirlerinde toplandığı bunların dışında Akkale nahiyesi ve Hisarçe (حصارچه) bölgesinde de yaşadıkları ifade edilmiştir. 20. yüzyılın başında İran sınırlarına dâhil Türkmen boy sisteminin Yomut, Göklen ve Teke grupları altında sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu üç Türkmen boyundan en kalabalığı Yomutlar, en az nüfusa sahip topluluk ise Tekeler'dir (Hankâh&Kemalî, 1374, s. 77-79). Bu verilere göçebe Türkmenler dâhil değildir. Tüm bu bilgilerden hareketle Sayın Hanî Türkmenlerin yaşam alanı aradan geçen yüzyıllara rağmen büyük oranda değişiklik göstermemiştir.

İran yönetiminin baskıcı ve otoriter tavrına rağmen Türkmenler yaşam alanlarını terk etmemekte ısrarcı davranmışlardır.

SONUÇ

Safevî Devleti'ne bağlı Esterâbâd Vilayeti'nde 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında Sayın Hanî Türkmenlerinin baş aktör olduğu bir dizi problem yaşanmakta ve yerel yönetim merkezin gücü ve desteği olmadan bu sorunların üstesinden gelememektedir. Feridun Han tam da böyle bir gelişme üzerine özel görevle Esterâbâd'a gitmiş ilk müdahalesiyle Türkmenleri geçici olarak kontrol altına almayı başarmıştır. Şah Abbas'ın Feridun Han'ı Esterâbâd Beylerbeyliğine ataması sonrası Türkmenlerden kaynaklı hadiselerden bizzat o sorumlu olmuştur.

Safevî kroniklerinde özellikle de Fütûhât-ı Feriduniyye'de Feridun Han'ın doğru, iyi, adil vasıflarıyla donatılmış bir idareci olduğu dile getirilmiştir. Türkmenler ise Safevî sınırları dâhilinde isyan çıkaran, hırsızlık ve haydutluk yapan bir topluluk olarak tarif edilmiştir. Bu türden açıklamalar Safevî hükûmetinin Türkmenler üzerine gerçekleştirdiği seferleri makul ve meşru gösterme çabasından kaynaklanmış olmalıdır. Safevî hanedanlığı kuruluş yıllarında Kızılbaş Türkmenlerle paylaştığı iktidarı Şah Abbas yönetimiyle birlikte tek elde toplamıştır. Uzak vilayetlerdeki varlıklı aileler ve göçebe toplumlar da etkinliklerini kaybetmişlerdir. Bu durum Sayın Hanî Türkmenlerini de etkilemiştir. İlk olarak Türkmenler hayvanlarını besledikleri geniş otlaklar için vergiye bağlanmış, zamanla talep edilen vergiler artmıştır. Bu durum Türkmenlerin hem isyanına hem de yağma ve çapul girişimlerine yol açmıştır.

Kaynakta Deşt-i Gürgen olarak ifade edilen ve kuzey-güney istikametinde Gürgen ve Etrek Nehirleri'ni içerisine alan bölgede en kalabalık Türkmenlerin Göklenler ve Oklular olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Safevî otoritesine karşı çıkanların başında da bu iki topluluk gelmektedir. Türkmenler "Sultan" unvanlı liderlerin ve on beylerin etrafında toplanarak düzenli birlikler oluşturmuşlardır. Çadırlarını genellikle vadilere, nehir kenarlarına ve otlak arazilere kurmuşlardır. Bu nedenle Bistamî, batıda Hazar Denizi'nden doğuda Bocnurd'a kadar uzanan coğrafyayı Türkmen yurdu olarak ifade etmiştir. Özellikle Bocnurd çevresindeki Derre-i Divân ve Derre-i Kemâl, Türkmenlerin asli vatanı kabul etmiş ve bozkır coğrafi özelliğine vurgu yapmıştır. Esterâbâd, Derun, Bistam gibi şehirleri ise Türkmenlerin yağmaladığı, yerleşik halkın canlı hayvanlarını ve değerli mallarını gasp ettiği yerler olarak ifade etmiştir. Esterâbâd şehrinin kuzeyinde yer alan ve Türkmen saldırılarını önlemek üzere inşa edilen Mübarekâbâd Kalesi ise Sayın Hanîlerin birlik olup güçlendikleri dönemlerde ele geçirdikleri Safevî kalesi olarak belirtilmiştir. Kaleye dair kalıntılar 19. yüzyıla kadar varlığını korumuş ve o dönem seyyahların notlarında yer bulmuştur. Buna göre Akkale şehri Mübarekâbâd Kalesi'nin inşa edildiği yerdir.

Sahilleriyle Türkmen çadırlarına ev sahipliği yapan nehirler kuzeydoğu, güneybatı istikametinde akan ve Hazar Denizine dökülen Etrek ve Gürgen'dir. Özellikle Etrek'in kuzey ve güneyinde uzanan bozkır Türkmenlerin itibar ettiği bir bölgedir.

Bu mevkilerin dışında dikkate şayan diğer noktalar Sayın Hanî ve Safevî askerlerinin birbirlerine saldırmak üzere toplandıkları ordugâhlar ve sefer tertip ettikleri güzergâhlardır. Bu yerlerin özellikle Esterâbâd şehrine ve Mübarekâbâd Kalesi'ne yakın mevziler olduğu görülmüştür. Buna göre Deveci, Sayın Hanîlerin Safevî kalesine saldırmadan önceki duraklarından biridir. Esterâbâd'ın güneybatısında

yer alan Yesaki ise güneyden gelen merkezi ordunun Mazenderan'ı aşıp Mübarekâbâd Kalesi'ne ulaşmadan önceki son noktadır.

Sayın Hanîler, Mübarekâbâd'a Harashâne ve Kebûd-câme güzergâhını takip ederek saldırmışlardır. Her iki mevkii de Esterâbâd şehir merkezinin çevresinde yer alıyor olmalıdır. Karatepe-i Kebûd-câme ise Safevîlerin Göklenlere saldırmak üzere toplandığı yerin adıdır. Bazı ordugâhların yer tespiti konusunda araştırmalar kesin sonuç vermemiştir. Bu durumda birden fazla ihtimale değinilmiş ve oluşan kanaat okuyucuların değerlendirmelerine sunulmuştur.

Kısaca Bistamî'nin Fütûhât-ı Feriduniyye adlı eseri, Şah Abbas'ın Safevî Devleti'ni yeniden güçlendirdiği, siyasi, idari, ekonomik ve sosyal alanlarda yapılandırarak bölgesel güç statüsü kazandırdığı yıllarda ülkenin kuzeydoğusundaki karışıkları önleyemediğini gözler önüne sermektedir. Çoğunlukla küçük gruplar halinde ve dağınık yaşayan Sayın Hanîler Safevîlerle yekvücut savaşmayı başarmışlardır. Netice itibarıyla Safevîlerin tüm girişimlerine rağmen Deşt-i Gürgen, Türkmen yurdu olarak kalmış ve günümüzde dahi Türkmen Sahra ismiyle statüsünü muhafaza edebilmiştir.

SUMMARY

Futuhât-i Fariduniyye, chronicling the history of the Safavid dynasty, was penned by Muhammed Tahir Bastami in the first quarter of the 17th century, and details the activities of Faridun Khan – the governor (Amir al Umara) of Astarabad. The author in particular provides details of the campaigns of Faridun Khan against the Turkmens. The present article makes a deep analysis of Muhammad Tahir Bastami's Futuhât-i Fariduniyye, with the aim being to determine how the Safavid dynasty developed its image and perception of the Sayinkhani Turkmens. Furthermore, an attempt is made to define the habitats of the Sayinkhani Turkmens based on an examination of the place names mentioned in the text.

Sayinkhani Turkmens frequently changed their location, being nomadic livestock breeders, but also due to the oppression of the Safavid governors (valis) of Astarabad. After Shah Abbas implemented a new settlement policy in the province due to the revolts of the Sayinkhani Turkmens, they were compelled to migrate from the east to west, while the Afshar and Kurd tribes migrated from the west to east. This complicates the identification of the habitats of the Sayinkhani Turkmens. Bastami provided details of the Turkmen campaigns of Faridun Khan in different parts of Futuhât-i Fariduniyye, and carefully documented the names of the locations (toponyms) encountered in the campaigns. The author chose to report the Turkmen locations based on their distance from central Astarabad with the league (fersah) or day accounts. The author's meticulous documentation of the Turkmen groups and their settlements makes it easy to identify the Turkmen tribes and families.

Faridun Khan, a Circassian, was the first ghulam assigned to the Astarabad province. He was enrolled in the Safavid court at a young age, and became a Royal Guard (qurchi) to Shah Abbas. Qurchi-i zirih and Amir al Umara of Astarabad were the most important official duties undertaken by Faridun Khan in the Safavid Administration. His governorship of Astarabad lasted 15 years, and he organized many campaigns against the Sayinkhani Turkmens – his primary duty being to protect Astarabad from their raids and invasions. As a secondary task, he sought to ensure the welfare of the local population and their loyalty to the Shah. While he was partially successful in fulfilling his primary mission, in his secondary mission, despite his efforts, he was less successful.

The author bestowed supreme titles on Shah Abbas and Amir Faridun Khan. Those assigned to Faridun Khan can be divided into two groups, recognizing his virtuous leadership, and his great heroism. The author used derogatory terms when referencing the Sayinkhani Turkmens due to their opposition to the Safavid State.

Bastami described Faridun Khan as an honest, good, fair, brave and victorious governor, while referring to the Sayinkhani Turkmens rebellious thieves, and a bandit community. These descriptions of the author against the Turkmens were served to legitimize the campaigns against the Sayinkhani Turkmens.

In Futuhât-i Fariduniyye, the location referred to as Dasht-i Gorgan featured the Gorgan and Atrak Rivers to the north and south. The most populous Turkmens in this location were the Oklu and Göklens, who are noted among the first Turkmens to oppose Safavid authority. Turkmens, gathering around leaders with such titles as "Sultan" or "Onbey", established regular military units. They generally set up camp in valleys, riversides and pastures, leading Bastamî to define the region between the Caspian Sea in the west and Bojnurd in the east as Turkmen country. Notably, he accepted Dere-i Divan and Dere-i Kemal around the Bojnurd as the original homeland of the Sayinkhani Turkmens, emphasizing the steppe topography of the region. He claimed that that Turkmens looted and usurped such cities as Astarabad, Darun and Bastam, and frequently mentioned that the Mubarakabad Fortress was built to prevent the Turkmen attacks. He stated this location as a Safavid castle in the north of the Astarabad. He wrote that the Sayinkhani Turkmens had been able to capture this location after joining forces, thus increasing their strength. The ruins of the castle survived until the 19th century, and were documented in the writings of travelers from that period, from which it can be understood that the Mubarakabad Fortress stood within the boundaries of what is today the city of Aq Qala.

The Turkmens set up camp on the banks of the Atrak and Gorgan Rivers, which run in a northeast and southwest direction, and flow into the Caspian Sea. The steppe area to the north and south of Etrek is a region that is especially respected by the Turkmens.

Aside from these locations, other notable points include those where the military set up camp, where the Sayinkhanis and Safavids gathered to attack each other, and the routes along with they organized expeditions, being located close to the city of Astarabad and Mubarakabad Fortress. Davaji can be understood to be one of the last locations camped by the Sayinkhani Turkmens before launching their attack against the Safavid fortress. Yasaqi in southwest Astarabad was the last place before the arrival of the central Safavid army from the south to Mubarakabad Fortress.

The Sayinkhanis attacked Mubarakabad from the Kharaskhane and Kabud-jame routes, both of which must have been located around the city center of Astarabad. The Safavid army amassed at Karatepe-i Kebûd-jâme before attacking the Göklens. Studies of the toponyms of the military camps have not been produced concrete results. The research results were evaluated in the light of possibilities, and the resulting opinion is presented to the readers' evaluation.

Although Shah Abbas turned the Safavid State into a regional power through his economic, political and social reforms, he was unable to prevent the disorder to the northeast, as claimed by Bastami in Futuhât-i Fariduniyye. The Sayinkhani Turkmens, who despite living in small scattered

groups, managed to resist and wage war against the Safavids by joining forces. As a result, despite all the attempts of the Safavids, Dasht-i Gorgan remained as the Turkmen homeland, and even today maintains its status with the name Turkmen Sahra.

Makale Bilgileri

Etik Kurul Kararı:	Etik kurul raporu gerekli değildir.
Katılımcı Rızası:	Araştırmaya herhangi bir katılımcı dâhil olmadığından katılımcı rızası gerekli değildir.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellere atıf yapıldığından telif hakkı söz konusu değildir.

Article Information

Ethics Committee Approval:	An ethics committee report is not required.
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	No financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	No material subject to copyright is included

KAYNAKÇA

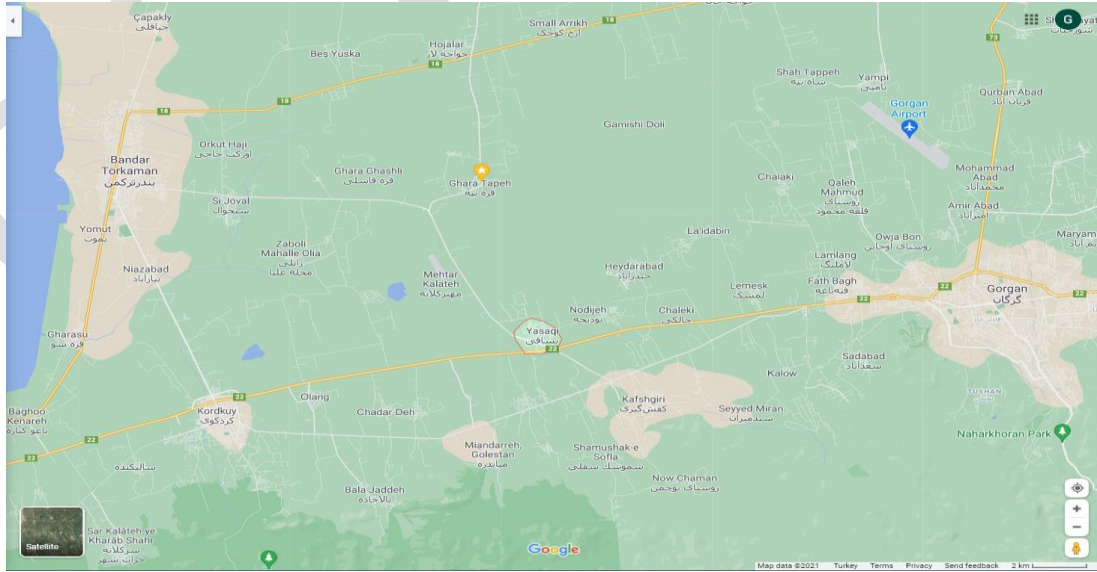
- Aka, İ. (2000). *Timur ve devleti*. Ankara: TTK Yay.
- Akbıyık, H. A. (2003). Timur'un Toktamış üzerine seferleri ve Altın Orda'nın yıkılması meselesi. *Bilgi*, 27, 117-156. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/25397/267989>.
- Annanesov M.(2003). The khanate (emirate) of Bukhara. *History of Civilizations of Central Asia, Volume 5 (Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century)*, Editor Chahryar Adle and Irfan Habib, Paris: Unesco Press, 127-140.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2011). Şah Abbas ve zamanı (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Barthold, W. (1984). *An historical geography of Iran*. (Svat Soucek Translat.). New Jersey: Princeton University Press.
- Barthold, V.V. (2020). *Mir Ali Şir ve Türkmen halkının tarihi*. (İlhan Aslan Çev.), İstanbul: Post yay.
- Bosworth, C. E. (1982). Abaskûn. *Enclopaedia of Iranica*, I(1), 69-70, <https://www.iranicaonline.org/articles/abaskun>.
- Çınar, G. K. (2020). Esterâbâd'da Safevî hâkimiyetini tehdit eden unsurlar: Siyâh-Puşân ve Sayın Hanî Türkmenleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, VIII/23, 108-132. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.732519>
- Çınar, G. K. (2017). Fetih/işgal ekseninde Çerkeslerin İran'a göçü ve Safevî bürokrasisindeki yükselişi. Osman Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Göç* (C. I). Samsun: Canik Belediyesi Yay., 595-615.
- Ebul Gazi Bahadr Han (1996). *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin soykütüğü)*. Zuhul Kargı Ölmez (Haz.), Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Ehlers, E. and Momeni, M. (2002). Gonbad-e Qâbus (Kâvus) geography. *Encyclopedia of Iranica*. XI(2), 126-129. Erişim adresi: <https://iranicaonline.org/articles/gonbad-e-qabus#geography>.
- Hankâh, I. A. & Kemalî, M. Ş. (1374). *İrâniyân-ı Türkemân pejuheşi der merdom-ı şenâsi ve cem'iyet-i şenâsi*. Tahran: İntişârât-ı Esatir.
- Herbert, Sir Thomas. (1677). *Some yeares travels into divers parts of Africa and Asia the great describing the famous empire of Persia and Industant*, London: R. Everingham for R. Scot, etc.
- Hinz, Walther. (1990). İslam'da ölçü sistemleri. *Türklük Araştırmaları Dergisi*. (Sevim Acar Çev.). 5, İstanbul.
- İskender Bey Münşî. (1377). *Târîh-i âlem ârâ-yı Abbâsî* (C.II). M. İ. Rıdvanî (Tashih), Tahran: İntişârât-ı Dünya-yı Kitâb.
- İskender Bey Münşî-yi Türkmen. (2019). *Târîh-i âlem-ârâ-yı Abbâsî II. Cilt-2.Kitap 4-5-6. Kısımlar*. (A. Genceli, Çev.). Ankara: TTK Yay.
- Kaempfer, Engelbert. (1360). *Sefernâme-i Kaempfer*. (Keykâvus Cihandarî Farsça'ya Çev.), Tahran: İntişârât-ı Harezmî.
- Korhançı, Muhammed Ali. (1363). Nohbe-i kâmrânî der coğrafya-yı Esterâbâd ve Yomut ve Göklen K. 1327. *Gürgen-nâme* içinde (s. 77-127). (Tashih: M. Zebihî). (Tanzim ve Tecdid Çap: İ. Afşar). Tahran: İntişârât-ı Babek.

- Lecomte, Olivier. (2007). Gorgân and Dehistan: The north-east frontier of the Iranian Empire. Joe Cribb&Georgina Herrmann (Ed.), *After Alexander: Central Asia before Islam* içinde (pp. 295-312). England: The British Academy, Erişim adresi: https://www.academia.edu/4527181/Gorg%C3%A2n_and_Dehistan.
- Ma'tufî, Esadullah. (1374). *Esterâbâd ve Gurgân (Der bister târîh-i İran) nigâhî be 5000 sal târîh-i muntika*, Meşhed: İntişârât-ı Derahşes.
- Mirniyâ, Seyyid Ali, (1369). *Îl ve taife-yi aşâyirî Horasan ve nakş-i siyasî-i ru'sâ-yı ilî bozorg der umûr-ı keşver ve revâbit-ı anhâ bâ hükûmethâ ve isti 'mâr-girân*. Tahran: İntişârât-ı ve Amuzeş-i Nesl-i Daniş.
- Mirza İbrahim. (2535 ŞŞ./1975 M.). *Sefernâme-i Esterâbâd ve Mazenderân ve Gilan ve..* (Be Kuşes: Mesud Golzarî), Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran.
- Mirza Muhammed Tahir Vahid Kazvinî. (1383). *Târîh-i cihân ârâ-yı Abbâsî (Abbasnâme)*. Seyyid Said Mir Muhammed Sadık (Haz.). Tahran: Pejuhesgâh-ı Ulûm-ı İnsani ve Mutala'at-ı Ferhengî.
- Molla Celaleddin Münecim-i Yezdî. (1366). *Târîh-i Abbâsî ya rûznâme-i Molla Celâl*. Seyfullah Vahid-niyâ (Be Kûşes). Tahran: İntişârât-ı Vahid.
- Muhammed Tahir Bistamî (1380). *Fütûhât-ı Feriduniyye (şerh-i cenkhâ-yı Feridun Han-ı Çerkes Emirü'l-Umerâ-yı Şah Abbas-ı Evvel)*. Seyyid Said Mir Muhammed Sadık & Muhammed Nadir Nasırî-yi Mukaddem (Mukaddime ve Tashih), Tahran: Neşr-i Nokte.
- Nezhad, M. R. M. vd. (2014). Structural identification of bridges (case study: Mazandaran, Iran). *Journal of civil engineering and urbanism*. IV/3, 239-244. Erişim adresi: [http://www.ojceu.ir/main/attachments/article/32/J.%20Civil%20Eng.%20Urban.,%204%20\(3\)%20239-244,%202014.pdf](http://www.ojceu.ir/main/attachments/article/32/J.%20Civil%20Eng.%20Urban.,%204%20(3)%20239-244,%202014.pdf).
- Şahsi, R. (2020). *XIX. yüzyılda Hazar Ötesi Türkmenlerinin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı* (Yayımlanmamış Dr. Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Rabino, H. L. (1928). *Mâzandarân and Astarâbâd*. London: Luzac&Co.
- Reid, J. J. (1981). Rebellion and social change in Astarabad, 1537-1744. *International Journal of Middle East Studies*, 13(1), 35-53. Erişim adresi: https://www.jstor.org/stable/163286?seq=4#metadata_info_tab_contents
- Reid, J. J. (2019). Esterabad'da isyan ve sosyal değişim (1537-1744). *Türkmenler üzerine makaleler* (Resul Kürşat Şahsi Çev. s.113-141). İstanbul: Selenge Yay.
- Rohrborn, Klaus-Michael. (1383). *Nizâm-ı eyâlât-ı der devre-i Safeviye*, (Keykavus Cihandari Mütercim). Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Rota, G. (2017). Safavids against Turkmen in the early seventeenth century: warfare against the nomads on the Caspian Steppe. *Iran*, 55(1), 35-43.
- Tadhkirat Al-Mulûk A manual of Safavid Administration (1137/1725)*. (1980). (V. Minorsky Translated), Cambridge.
- Veli Kulu bin Davud Kulu Şamlu. (1371). *Kıssasü'l-hâkânî* (C.I). Seyid Hasan Sadat Nasırî (Tashih), Tahran: Sâzmân-ı Çâp ve İntişârât.
- Napier, G. C. & Kazi Syud Ahmad (1876). Extracts from a diary of a tour in Khorassan, and notes on the eastern Alburz tract: with notes on the Yomut Tribe. *JRGS*. 46, 62-171, Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/1798669.pdf>

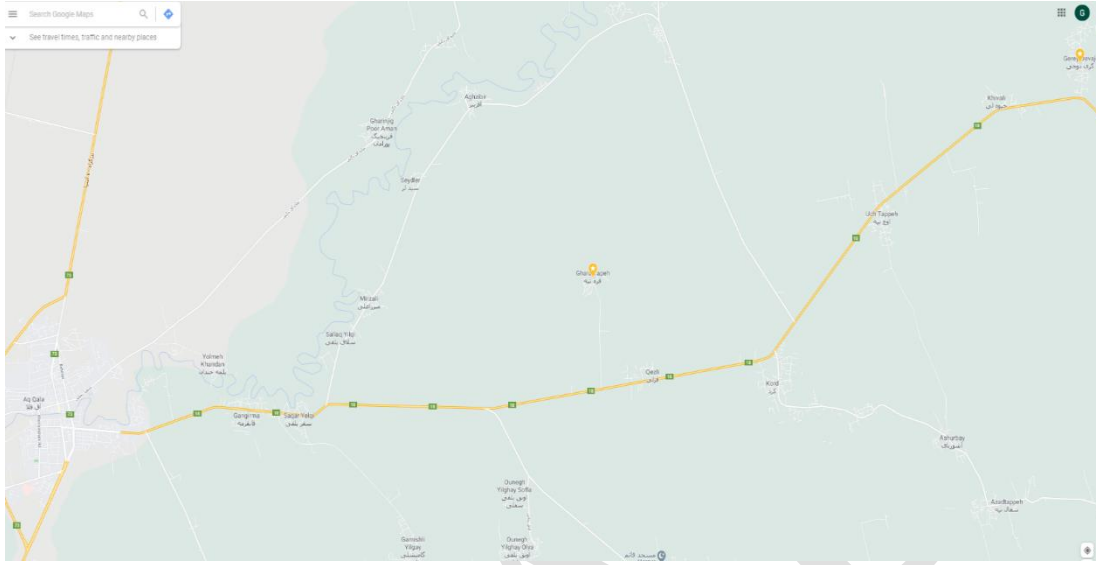
EKLER

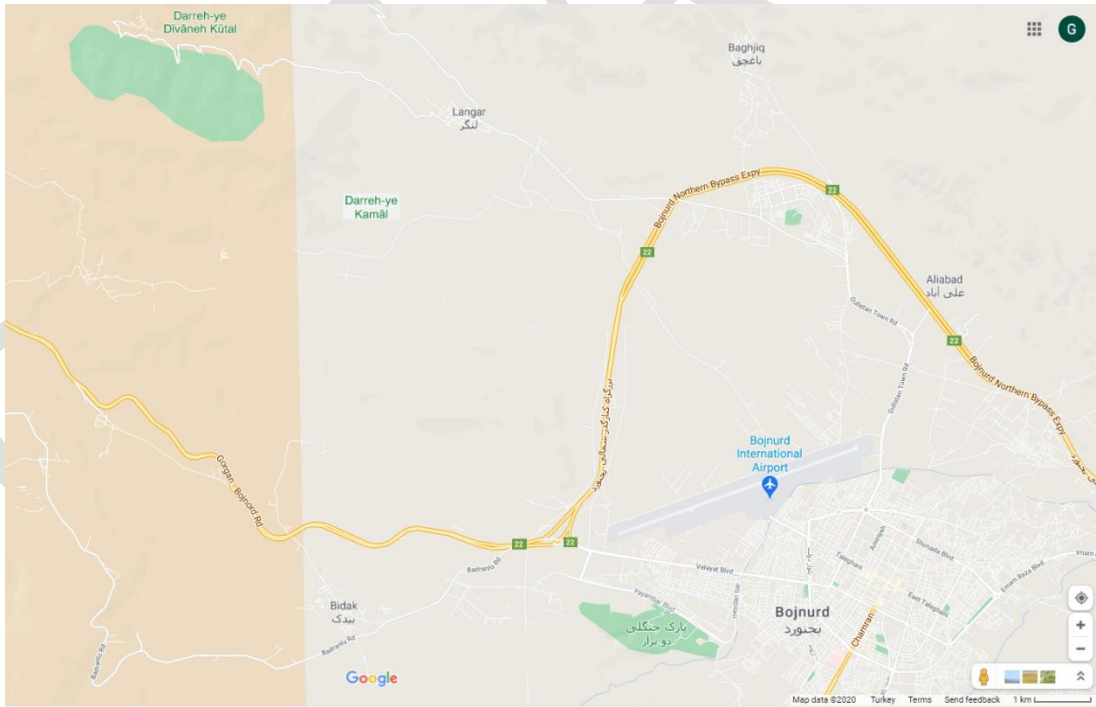
Harita 1. Gery ve Udek Deveci, <https://www.google.com.tr/maps/@37.0268849,54.6144091,12.5z>,
Erişim tarihi: 01.05.2021.

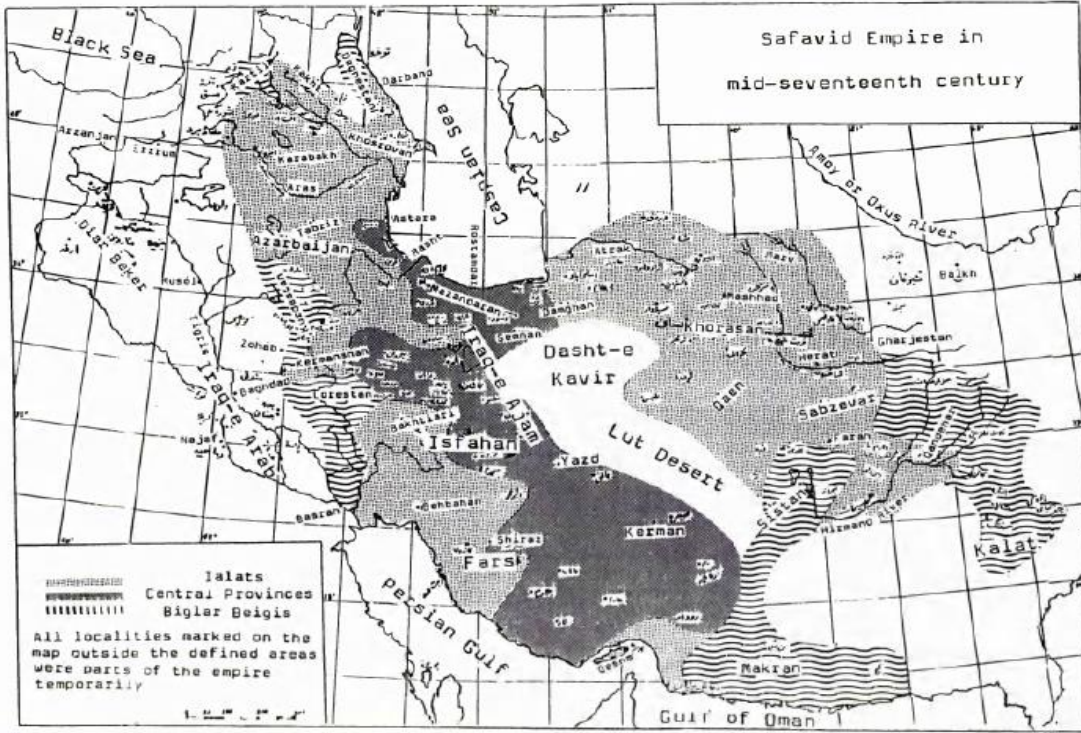
Harita 2. Yesaki,
<https://www.google.com.tr/maps/place/Yasaqi,+Golestan+Province,+Iran/@36.8495653,54.1805645,12z/data=!4m5!3m4!1s0x3f83500bfc18cb9b:0xee71be3e057fbf7!8m2!3d36.8282703!4d54.2456637>,
Erişim tarihi: 01.05.2021.

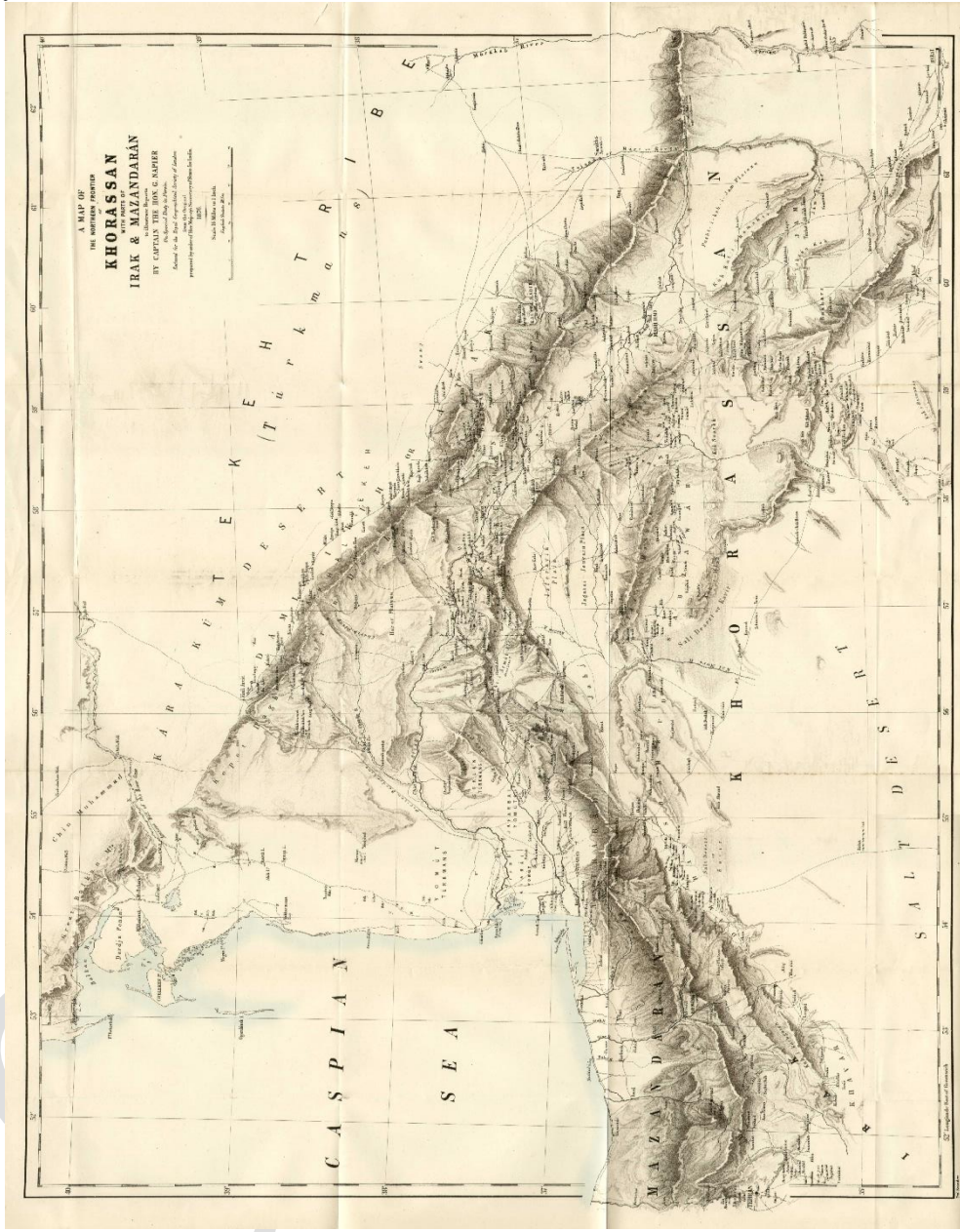
Harita 3. Akkale ve Gerye Deveci arasındaki Karatepe,
<https://www.google.com.tr/maps/@36.900656,54.1881998,12z>, Erişim tarihi: 01.05.2021.

Harita 4. Derre-yi Divâneh Kütal ve Derre-yi Kemâl,
<https://www.google.com.tr/maps/@37.5416417,57.216057,14z>, Erişim tarihi: 01.05.2021.

Harita 5. Takriben 1070/1660 Yılında Safevî Devlet'i Sınırlarını Gösteren Harita (Rohrborn, 1383, s. 250-251).

Harita 6. 19. Yüzyılın son çeyreğinde Horasan ve Mazenderan Vilayetleri'ni Gösteren Harita (Napier & Kazi Syud Ahmad, 1876, s. 62-63, Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/1798669.pdf>)